

Bulgarije

*Een analyse van de economie en
het belang van rechtsstatelijkheid*

Bachelor thesis

Rik Bos

Erasmus Universiteit Rotterdam
Erasmus School of Economics
Department of Economics
Examnummer: 345327
E-mailadres: rik@rikbos.nl

Begeleider: Prof.Dr. J. van Sinderen

Augustus 2013

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	1
1. Introductie.....	3
2. Macro-economische ontwikkeling	4
Economische groei en inflatie vanaf 1990	4
Gebrekkig monetair beleid.....	4
Problemen met openbare financiën	5
Grootschalige hervormingen.....	6
Toetreding tot de Europese Unie	6
Europese financiële crisis	6
Samenvattend	7
3. Ontwikkeling op de arbeidsmarkt	7
Historie	7
De ontwikkeling na 1990.....	7
De arbeidsmarkt	8
Arbeidsethos	11
Productiviteit.....	12
Reële lonen.....	13
Samenvattend	13
4. Internationale ontwikkeling	14
Concurrentiepositie.....	14
Handel	15
<i>Foreign direct investment</i>	16
Economische vluchtelingen.....	17
Samenvattend	18
5. Europese ontwikkeling	18
Toetreding tot de Europese Unie	18
Europese regelgeving	18
Rechtsstatelijkheid	19
6. De rechtsstaat	19
7. Rechtsstatelijkheid en economische groei.....	20
Inleiding.....	20
Theorie	21
Empirie	22
Nuancering	22
Samenvattend	24
8. De Bulgaarse rechtsstaat.....	24
De aanwezigheid van de <i>Rule of Law</i>	24
Corruptie	26
Kwaliteit van de Bulgaarse staat	27
9. Analyse van rechtsstatelijkheid en groei.....	27
Inleiding.....	27
Analyse voor periode 1990-2000	28
Analyse voor periode 2001-2011	30
Conclusie van de analyse.....	32

10. Conclusie en aanbevelingen.....	33
Bijlage 1: Referentielijst.....	36
Bijlage 2: Lijst met figuren.....	38
Bijlage 3: SPSS-uitvoer voor regressiemodellen.....	39
1. Rechtsstatelijkheid 1990-2000.....	39
2. Corruptie 1990-2000.....	39
3. Overheidseffectiviteit 1990-2000.....	39
4. Rechtsstatelijkheid 2001-2011.....	40
5. Corruptie 2001-2011.....	40
6. Overheidseffectiviteit 2001-2011.....	41

1. Introductie

Na de val van de Berlijnse Muur in 1989 heeft het communisme in Oost-Europa snel aan kracht ingeboet. De macht die de Sovjet-Unie over deze landen op het gebied van politiek, economie en staatsinrichting had, werd gebroken. Als gevolg hiervan werd Bulgarije onafhankelijk. De afgelopen twintig jaar heeft dit land de ontwikkeling doorgemaakt van een communistische staat naar een westerse, kapitalistische staat. In 2007 heeft Bulgarije een volgende stap gezet en is het land toegetreden tot de Europese Unie. Hierdoor is een proces van eenwording en *catching-up* gestart.

Als Oost-Europees land heeft Bulgarije de reputatie corrupt te zijn. Niet de overheid, maar de maffia zou met de scepter zwaaien. Over het algemeen wordt aangenomen dat dit één van de redenen is dat Bulgarije één van de armere landen in de Europese Unie is. In deze scriptie zal op hoofdlijnen een overzicht worden gegeven van de ontwikkeling van de Bulgaarse economie sinds de val van de Berlijnse Muur op het gebied van de macro-economie, de arbeidsmarkt, de internationale verhoudingen en de rol van Europa. Omdat uit de literatuur blijkt dat de Bulgaarse economie op deze vlakken wordt afgeremd door de aanwezigheid van corruptie en het gebrek aan een effectief overheidsoptreden, wordt eveneens gekeken naar de wisselwerking tussen rechtsstatelijkheid en economische groei.

Er is veel informatie beschikbaar over de economische ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar in Bulgarije. Zo is er veel macro-economische data verkrijgbaar en is er veel bekend over de internationale verhoudingen van Bulgarije en over het lidmaatschap van de Europese Unie. Daarnaast wordt er onderzoek gedaan naar de corruptie en de rechtsstatelijkheid van veel landen. Er zijn echter weinig integrale overzichten beschikbaar. In deze scriptie wordt de Bulgaarse situatie inzichtelijk gemaakt. Door interpretatie van data van onder andere de *Worldbank* en diverse literatuur over de Bulgaarse economie is het mogelijk om een beeld te krijgen van de macro-economische situatie, de arbeidsmarkt, de internationale verhoudingen en de rol van de Europese Unie. Daarnaast wordt in de literatuur steeds verwezen naar de corruptie en de rechtsstatelijkheid van Bulgarije. Deze zullen worden beschreven en geanalyseerd aan de hand van indices van *Transparency*, het *World Justice Program* en de *Worldbank*.

Er zal getoond worden dat in diverse literatuur de aanwezigheid van causaliteit tussen rechtsstatelijkheid en economische groei wordt gesuggereerd. Om dit in de praktijk te toetsen zal er door middel van een cross-sectieanalyse worden gekeken naar de wisselwerking tussen corruptie en rechtsstatelijkheid in de Europese Unie over de perioden 1990-2000 en 2001-2011. Hieruit blijkt dat rechtsstatelijkheid weliswaar belangrijk is voor de economische ontwikkeling van Bulgarije, maar geen absolute voorwaarde.

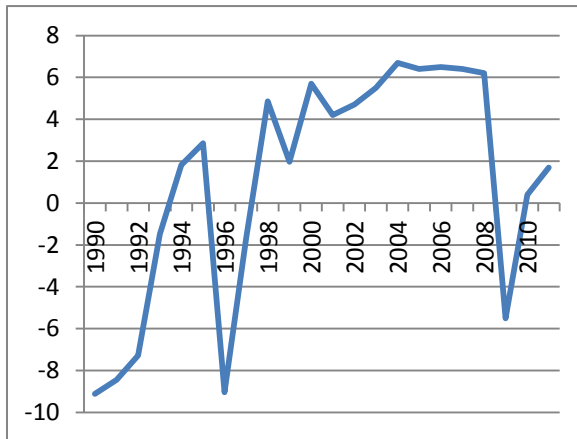
Tot slot zullen de bevindingen worden samengevat en worden er conclusies getrokken en aanbevelingen gedaan.

Deze informatie is niet alleen geschikt als startpunt voor wetenschappelijk onderzoek, maar kan ook dienen als oriëntatiemiddel voor beleidsmedewerkers van overheden of bedrijven en instellingen die hun werkterrein willen verleggen naar Bulgarije.

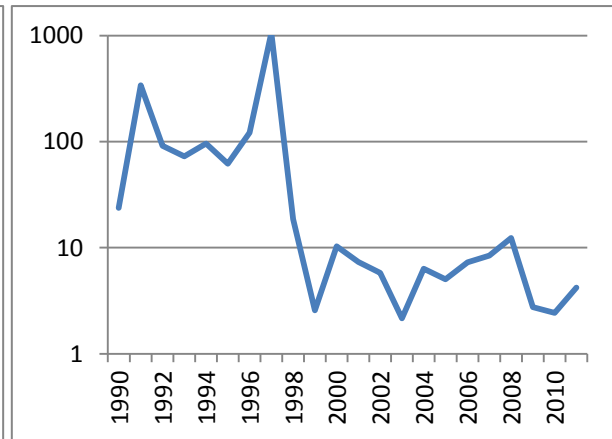
2. Macro-economische ontwikkeling

Economische groei en inflatie vanaf 1990

Vanaf 1990 heeft de Bulgaarse economie zelfstandig kunnen groeien. In *figuur 1* is de groei van de economie vanaf dat moment te zien en in *figuur 2* de ontwikkeling van de inflatie. In deze figuren valt een aantal zaken op.

Figuur 1: Reële GDP groei Bulgarije (%), Worldbank

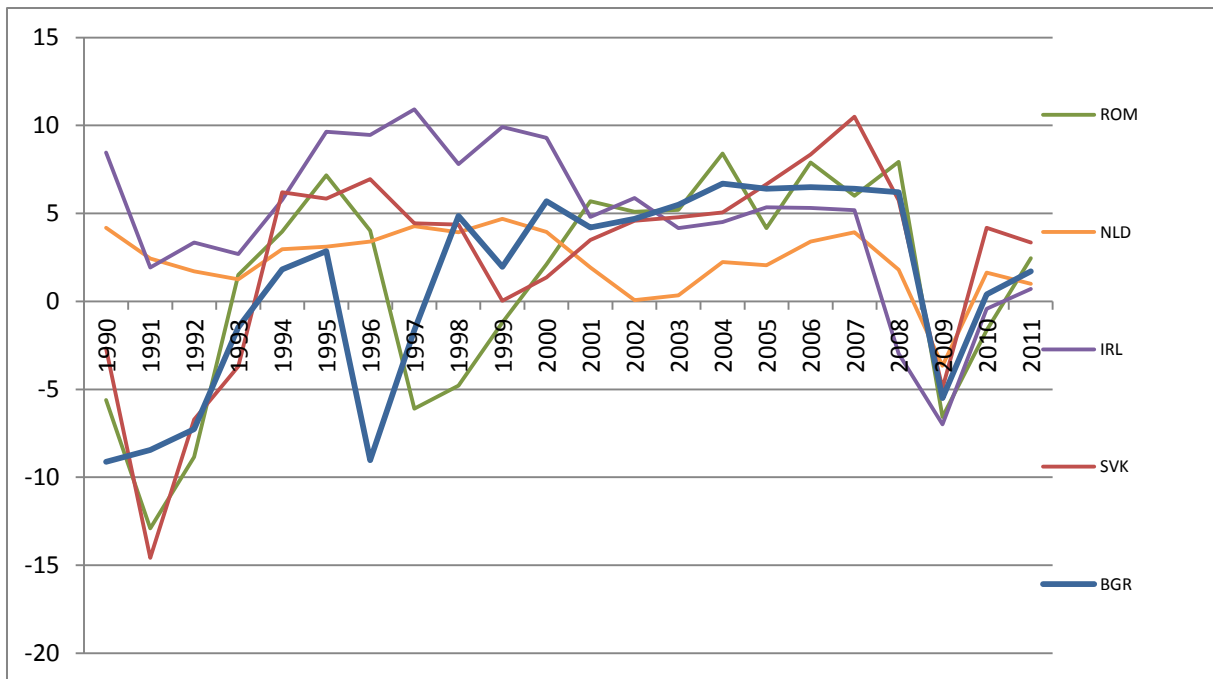
Figuur 2: Inflatie Bulgarije (%), log-schaal, Worldbank

Allereerst is er een moeizame start tussen 1990 en 1992. Vlak voor de val van het communisme was de Bulgaarse economie nauw verbonden met de Sovjet economie. Ongeveer vijftig procent van het nationaal product in Bulgarije was gerelateerd aan de Sovjet-Unie (Dobrinsky, 2000). Het land was immers altijd afhankelijk geweest van Rusland. In tegenstelling tot de overige staten in de Comecon had Bulgarije zich niet al eerder gericht op handel met andere landen. De economie was daarmee niet in staat om te kunnen concurreren met andere landen en de exportpositie was als gevolg daarvan slecht.

Gebrekkig monetair beleid

Als gevolg van de onafhankelijkheid kreeg Bulgarije zelf de productie in handen. De overheid koos ervoor om de wisselkoersen zwevend te maken. De Lev¹ was niet gekoppeld aan enige andere valuta en Bulgarije moest een zelfstandig monetair beleid voeren (Nenovsky, Tochkov en Turcu, 2013). Dit monetair beleid van de Bulgaarse Nationale Bank (BNB) was niet transparant, wat in de meeste westerse landen wel het geval is. Zo richt de Europese Centrale Bank (ECB) zich open en transparant op inflatiebestrijding, omdat dat op termijn het beste is voor de economische groei in relatie tot de inflatie (Haan, 1997). De BNB werkte echter zonder helder beleid en handelde voornamelijk naar bevind van zaken. Deze combinatie maakte het opstarten moeizaam. De eerste jaren was er een stevige krimp en een inflatie van ongeveer 100%. In *figuur 3* is echter te zien dat dit geldt voor meer oud-Sovjetstaten.

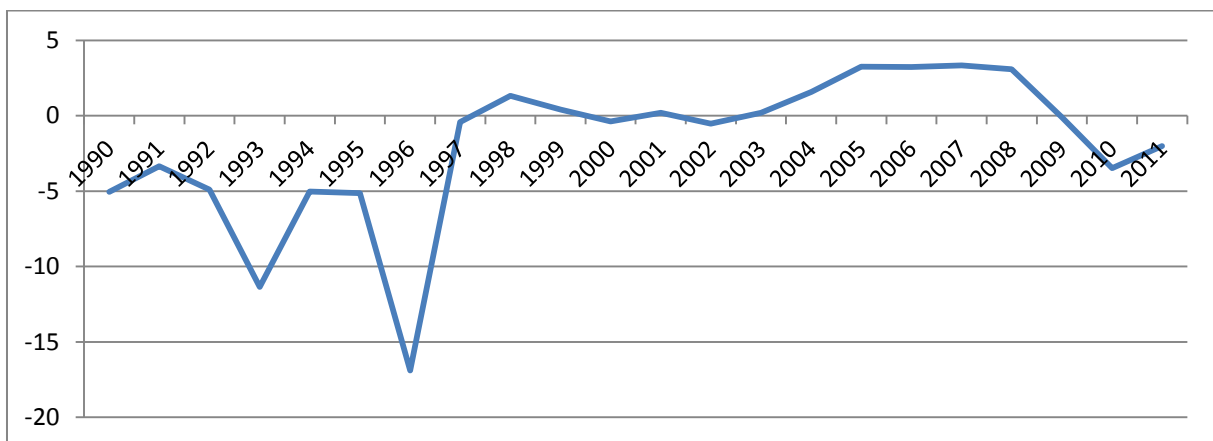
¹ Bulgaarse munteenheid

Figuur 3: Reële GDP Groei van diverse EU-landen (%), Worldbank

Problemen met openbare financiën

Het Bulgaarse beleid was in eerste instantie niet op hervorming gericht. Er werd veel geld geleend op de buitenlandse kapitaalmarkten om zo de overheidsuitgaven te financieren (figuur 4). Deze vorm van het bekostigen en stimuleren van de economie is op lange termijn niet succesvol en daarom bleef de inflatie hoog en de economische groei volatiel.

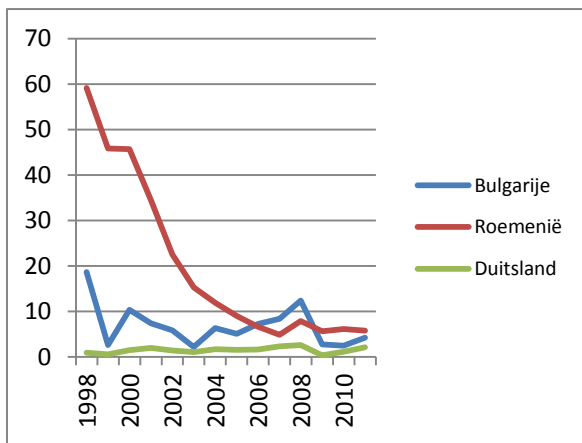
Figuur 4: Begrotingstekort Bulgarije (% van het GDP), Worldbank

In 1996 heeft dit inadequate ingrijpen geleid tot een crisis. De overheid had grote problemen om haar begroting op orde te brengen en de rentelasten op de buitenlandse schulden werden te groot. Dit resulteerde in een financiële crisis. Ook de sterke daling van de exporten heeft ervoor gezorgd dat de reële economie steeds verder wegzakte. Met een zwevende wisselkoers hebben de kleine vraag naar de Lev en de grote vraag naar vreemde valuta verstreckende gevolgen. De BNB was niet in staat een monetaire crisis en hyperinflatie te voorkomen.

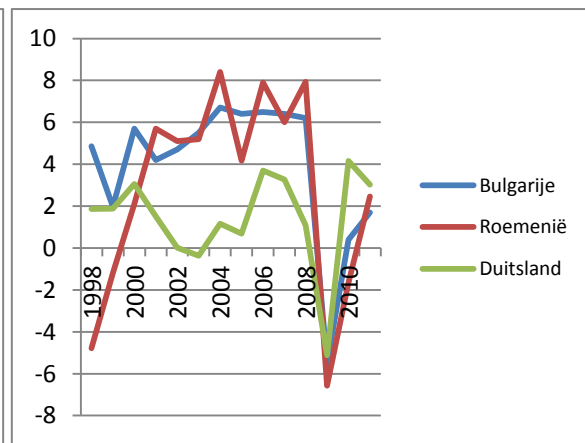
Grootschalige hervormingen

In 1997 heeft de overheid besloten dat er grootschalige hervormingen nodig waren. De wisselkoers werd vastgezet. Een vaste wisselkoers kan namelijk helderheid bieden en zorgen voor een betrouwbaar monetair systeem. Men legt zich erop toe om de wisselkoers voor langere tijd vast te zetten en dit leidt tot geloofwaardigheid van het beleid, dat alleen gericht is op het volgen van een andere valuta (Gulde, 1999).

Met het oog op een eventuele Europese integratie is gekozen voor de Duitse Mark als referentievaluta. Op 1 juli 1997 kreeg 1000 Lev de waarde van 1 Duitse Mark. Om te zorgen voor voldoende reserves die de wisselkoers konden dragen, is éénmalig een grote kapitaalinjectie door de overheid gedaan (figuur 4). Daarnaast zijn de problemen met het begrotingstekort opgelost en is het overheidsbeleid structureel verbeterd. Het gevolg was dat de inflatie in een paar jaar tijd op een acceptabel niveau lag, de rente daalde en dat de economie sterk groeide en minder volatiel werd. Wanneer dit vergeleken wordt met Roemenië, waar wel aan een zwevende wisselkoers vastgehouden werd, zien we dat de economische groei sterk gestegen is en de inflatie onder controle was (figuren 5 en 6). Het blijkt dan ook dat het Bulgaarse monetair beleid geloofwaardig en daarmee effectief is (IMF, 2012).

Figuur 5: Inflatie (%), Worldbank

Figuur 6: GDP groei (%), Worldbank

Toetreding tot de Europese Unie

Na jaren van crisis brak een tijd van grote economische groei en macro-economische stabiliteit aan. Deze groei is mede veroorzaakt door de toetreding van Bulgarije tot de Europese Unie. Al in 1995 zijn de eerste stappen gezet om lid van de Unie te worden. In 2005 was Bulgarije voldoende aangepast om onderdeel van de Europese Unie te worden en werd het toetredingsverdrag getekend. In 2007 heeft Bulgarije de status van lidstaat verkregen. Dit proces van integratie in Europa heeft ook veel groei gefaciliteerd. Er was de mogelijkheid tot handel met andere Europese landen door het vrije verkeer en Bulgarije werd onderdeel van de Europese interne markt. Ook was er meer sturing op economisch en politiek beleid. Op de overige gevolgen van toetreding tot de Europese Unie zal later worden ingegaan.

Europese financiële crisis

In 2009 is een volgende economische teruggang. Dit is de financiële crisis die heel Europa heeft geraakt (figuur 3). Dankzij de hervormingen die in Bulgarije plaatsgevonden hebben was er voldoende veerkracht om de tegenslag op te vangen. In figuur 4 is te zien dat naar aanleiding van de

financiële crisis er weliswaar een begrotingstekort ontstaan is, maar dit tekort is elk jaar onder de EMU-norm van 3,0% gebleven en zal zich de komende jaren weer richting een overschot bewegen (European Commission, 2013). Al in 2010 was er weer sprake van een kleine economische groei en de voorspelling is dat deze in 2014 ongeveer 2% zal bedragen.²

Samenvattend

Bulgarije heeft twintig roerige economische jaren achter de rug. De val van het communisme heeft de economie sterk teruggezet. De gevolgen van de zwevende wisselkoers heeft grote impact gehad. Desondanks hebben de Bulgaarse politiek en economie zich herpakt. Door de vaste wisselkoers en het toetreden tot de Europese Unie is het monetair beleid krachtig en kan de economie bestendig groeien. Daarnaast heeft de overheid geen structurele tekorten in haar begroting en ook dat is een kans voor de toekomst.

3. Ontwikkeling op de arbeidsmarkt

Historie

Om de ontwikkeling van de Bulgaarse arbeidsmarkt te begrijpen moet teruggegaan worden naar de tijd van voor de Berlijnse Muur. Zoals eerder is aangegeven, was tijdens de communistische jaren de Sovjet-Unie verantwoordelijk voor meer dan 50% van de in- en export van Bulgarije. Doordat er geen vrije marktwerking was en de economie door de overheid werd geleid, was deze handel er ongeacht de kwaliteit van de producten en de werkelijke kosten van het produceren. Deze handel was dan ook niet winstgevend. De overheid subsidieerde de producten en de handel met de Sovjet-Unie, waarvandaan weer veel producten werden geïmporteerd (Giatzidis, 2002).

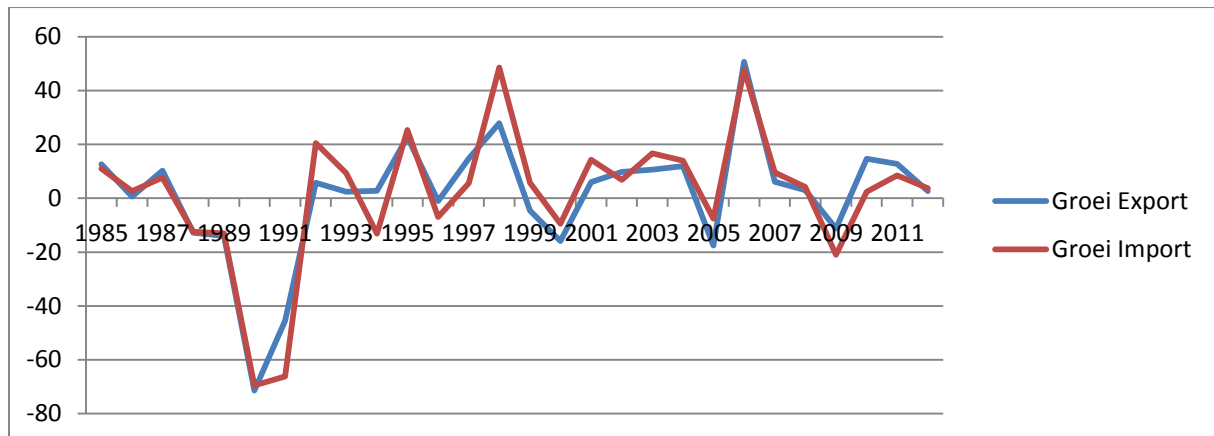
Dankzij het centraal geleide karakter van de Bulgaarse economie en de sterkte van het communistisch bestel, draaide de economie redelijk goed. Het systeem was zelfvoorzienend en de burgers werden voorzien in wat ze nodig hadden. De arbeidsmarkt bestond niet, maar iedere burger had werk, inkomen en een sociaal vangnet. Dat de bedrijven slechts weinig winst maakten en de producten van matige kwaliteit waren, maakte niet uit.

De ontwikkeling na 1990

Na de val van de muur werd het anders. De Sovjet-Unie begon uiteen te vallen en Bulgarije kon niet langer op deze handel rekenen. Niet alleen zorgde dit voor een grote daling in de totale productie (zoals hierboven besproken is) en daarmee voor een afname van de welvaart, maar ook voor een totale verandering van het systeem. Het centraal geleide systeem moest plaatsmaken voor het kapitalisme. Bedrijven moeten investeren, produceren en verkopen om winst te maken. Werknemers moeten arbeid verrichten en ontvangen daarvoor loon; een arbeider moet waarde toevoegen. Zodra de overheidsleiding en -steun wegviel, werd het duidelijk dat de Bulgaarse economie niet concurrerend was. De prijs van de producten was te hoog voor de kwaliteit. Hierdoor stortte de internationale handel met Bulgarije in (*figuur 7*).

² De details van deze Eurocrisis zullen buiten het bereik van deze scriptie blijven, aangezien deze crisis van Europese aard was en geen specifieke problemen voor Bulgarije omvat. De Bulgaarse economie heeft immers vergelijkbaar met de andere Europese landen gereageerd (met uitzondering van Griekenland).

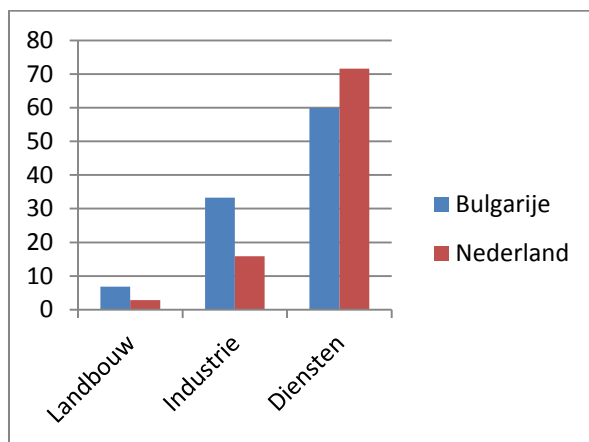
Dankzij de rol die de overheid gespeeld heeft, met name met het vernieuwde monetair beleid vanaf 1997, werd groei gefaciliteerd en daarmee kon de handel herleven (*figuur 7*).

Figuur 7: Jaarlijkse groei van de Bulgaarse Import en Export (%), Worldbank

De arbeidsmarkt

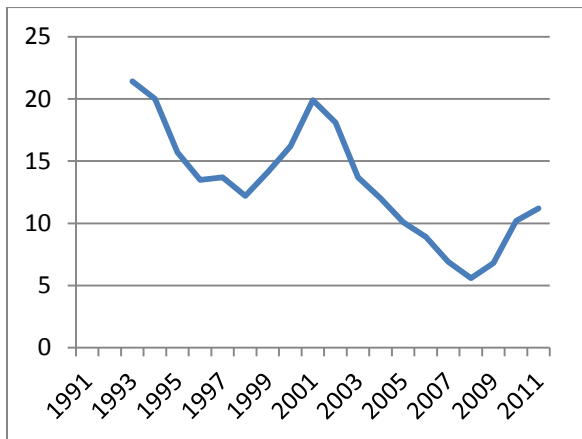
De Bulgaarse economie is een economie die nog altijd veel gericht is op het produceren van goederen (zowel industrie als landbouw). De dienstensector is in vergelijking met een land als Nederland minder sterk (*figuur 8*). De rol van arbeid in Bulgarije is anders dan in Nederland. Een Bulgaarse arbeider moet produceren en zorgen dat er producten verkocht kunnen worden. Dit is belangrijke wetenschap om inzicht te krijgen in de Bulgaarse arbeidsmarkt.

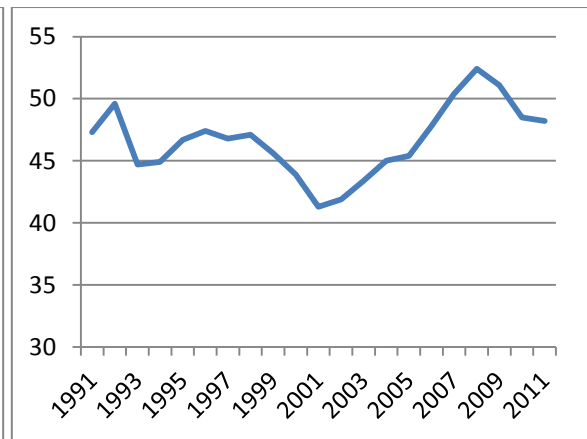
Figuur 8: Onderverdeling in sectoren (%), Worldbank 2010

Wanneer gekeken wordt naar de werkloosheidcijfers, zijn de gevolgen van de crises van 1996 en 2009 te zien (*figuur 9*). Het valt op dat de werkloosheid in Bulgarije over het algemeen afneemt. Dit zou betekenen dat in de praktijk meer mensen arbeid kunnen verrichten. Toch blijkt dit niet volledig juist. In *figuur 10* is namelijk te zien hoe de ratio van werkenden over de volledige bevolking (van 15 jaar en ouder) zich ontwikkeld. Dit blijft stabiel schommelen rond 45% en stijgt niet volledig met de daling van de werkloosheid. Een mogelijke verklaring hiervoor is de sterke emigratie. De officiële emigratiecijfers geven aan dat er een sterke stijging van de emigratie is geweest sinds 2009 en dat in 2010 27.000 mensen in het buitenland op zoek zijn gegaan naar een arbeidsplaats. Het gevolg is dat daarmee de werkloosheid én de beroepsbevolking krimpen. Het werkelijk aantal Bulgaren dat zich elders gevestigd heeft, is waarschijnlijk nog groter. Ongeveer 75% van deze Bulgaren verblijven

echter voor maximaal vijf jaar in het buitenland (OECD, 2012). Op een beroepsbevolking van ongeveer 3,5 miljoen heeft dit geen groot effect.

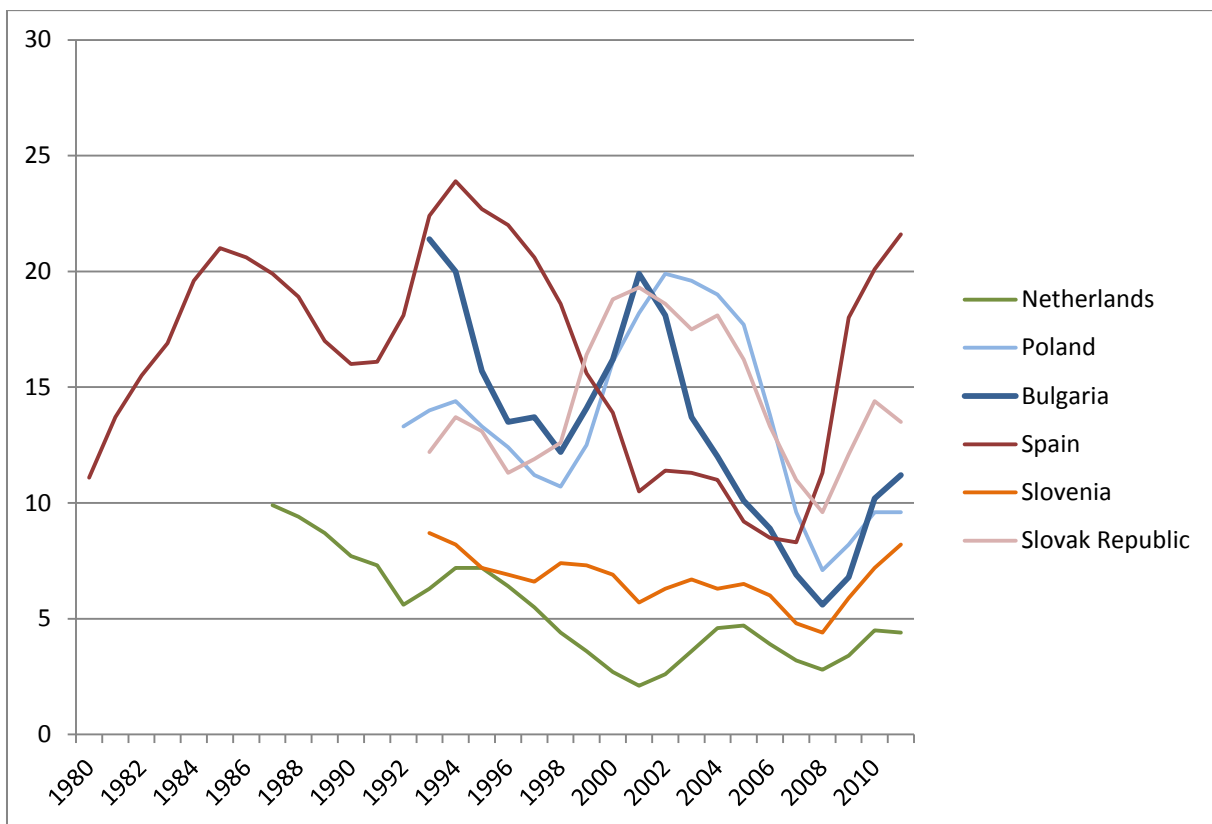

Figuur 9: Werkloosheid Bulgarije (%), Worldbank

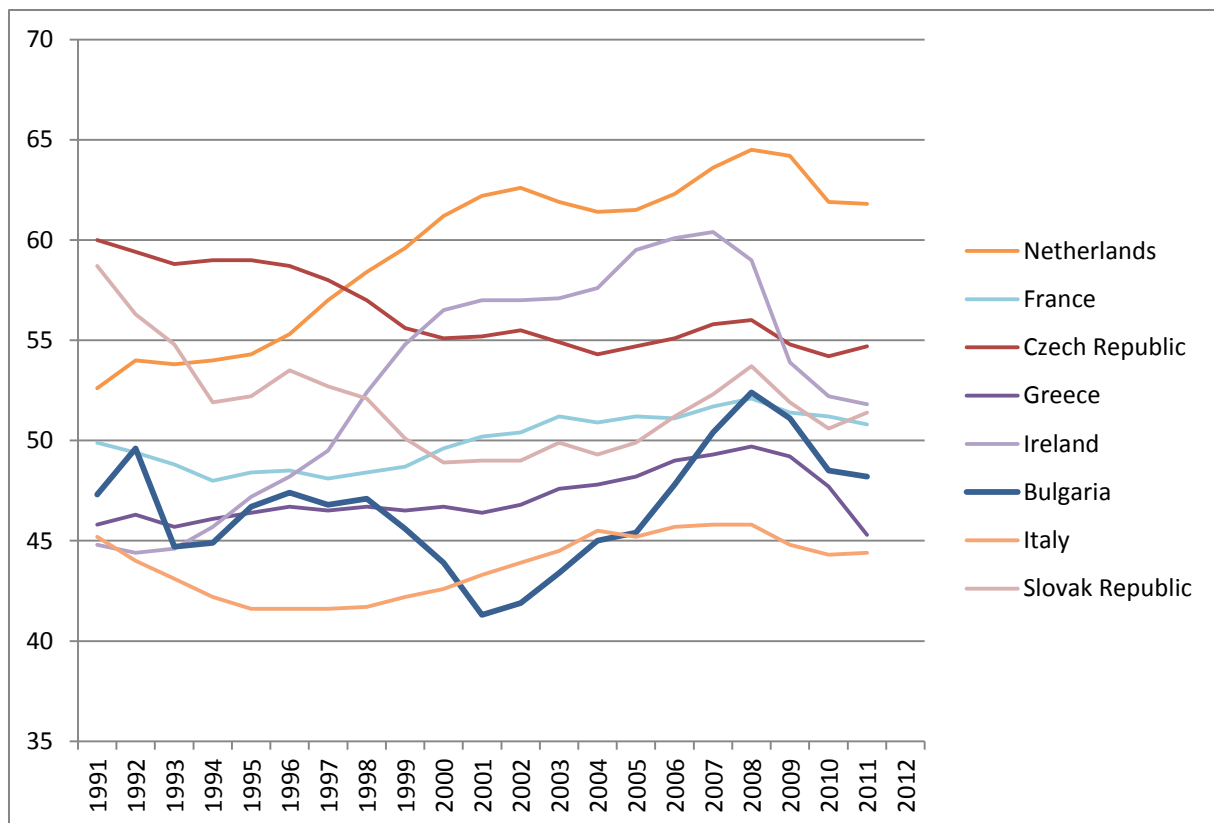

Figuur 10: Netto participatiegraad Bulgarije (%), Worldbank

De ontwikkeling van de werkloosheid is vergelijkbaar met die van de andere Balkanlanden (Polen, Kroatië, Slovenië en Slowakije, *figuur 11*). De Bulgaarse participatiegraad behoort echter wel tot één van de laagste van Europa (*figuur 12*). Samen met Griekeland, Kroatië, Italië en Spanje is minder dan de helft van de beroepsgeschiedte bevolking werkzaam op de arbeidsmarkt. Dit toont direct het probleem. De arbeidsmarkt in Bulgarije is rigide en dat beperkt de groei (European Commission, 2013).

Figuur 11: Werkloosheid in Europa (%), Worldbank

Figuur 12: Netto participatiegraad in de EU (%), Worldbank

Deze starheid van de arbeidsmarkt heeft een aantal oorzaken. Allereerst is er sprake van een structurele discrepantie tussen vraag en aanbod (IMF, 2007). Arbeid is niet flexibel tussen de verschillende sectoren. Mensen willen in hun eigen regio en in hun eigen vakgebied werken. Dit zorgt ervoor dat de werkloosheid moeilijk afneemt. Dit is goed te begrijpen; er wordt fysieke arbeid verricht en dit kan alleen ter plaatse. Een arbeidsplaats vinden betekent familie achterlaten en verhuizen, wat geld kost en dat is wat er ontbreekt. Een groot deel van de Bulgaren die juist wel die mogelijkheid hadden en bereid waren om ver te verhuizen, zijn geëmigreerd om in het buitenland een baan te vinden. De economische groei van de laatste twee decennia is dan ook eerder veroorzaakt door (buitenlandse) investeringen en niet zozeer door een betere allocatie op de arbeidsmarkt (IMF, 2012).

In de arbeidsplaatsen die wel ontstaan, worden andere competenties gevraagd van de werklozen dan op de plaats waar zij eerder werkzaam waren. Er is sprake van een grote structurele werkloosheid. Omscholing, verhuizen en een nieuwe aanstelling krijgen is ingewikkeld. Hoe specifiek de vaardigheid van een werkloze, hoe lastiger de zoektocht naar een nieuwe werkgever is. Wanneer deze zoektocht langer duurt, wordt het vinden van een arbeidsplaats ook moeilijker; mensen die lang inactief zijn, worden minder snel aangenomen (Rutkowski, 2003).

In de eurocrisis is dit effect versterkt (IMF, 2012), met als gevolg dat de werkgelegenheid is gedaald, aangezien de economie tijdelijk kromp. De starheid van de arbeidsmarkt zorgde ervoor dat de werkgelegenheid verder daalde en zich niet snel kon herstellen. De Europese Commissie voorspelt dat de arbeidsmarkt in de komende jaren zich nauwelijks zal herstellen (European Commission, 2013).

Deze inflexibiliteit leidt er ook toe dat de mensen in armere regio's, de jongeren en de laaggeschoolde arbeiders geen nieuwe arbeidsplaats kunnen vinden. Dit zorgt voor een structureel probleem in de werkloosheid en het leidt er tevens toe dat de kosten voor sociale zekerheid stijgen en daarmee de premies. Als gevolg hiervan zijn de laag opgeleide werknemers te duur en kunnen deze niet aan een aanstelling komen (IMF, 2012). De stijgende belastingen beletten eventuele arbeidsplaatscreatie en laten de reële arbeidskosten stijgen, wat slecht is voor de concurrentiepositie (Rutkowski, 2003).

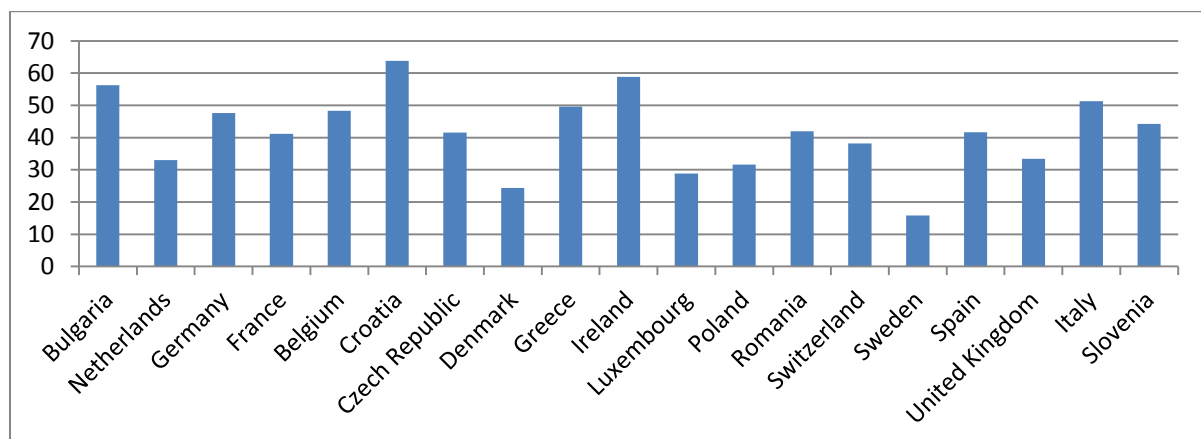
Ook de wijze waarop de arbeidsmarkt gereguleerd is, leidt tot een inflexibele arbeidsmarkt. De kosten voor het ontslaan en aannemen van medewerkers zijn te hoog en het gebruik van tijdelijke arbeidscontracten is aan strenge regels onderhevig. In een land waar de industrie sterk is, zijn regels over arbeidstijden en minimumlonen weliswaar nuttig en humaan, maar deze regels leiden ertoe dat de minder vaardige mensen geen werk kunnen krijgen. Hierdoor blijft in sommige regio's de werkloosheid hoog (Rutkowski, 2003).

Als laatste oorzaak van de afwezigheid van groei in de arbeidsmarkt geldt dat economische groei moeilijk is. Nieuwe banen worden nauwelijks gecreëerd en het Midden en Klein Bedrijf (MKB) groeit niet sterk. Het algemeen investeringsklimaat (OECD, 2010) en de staat van de infrastructuur worden hierbij als grote problemen genoemd (Rutkowski, 2003).

Arbeidsethos

Deze staat van de arbeidsmarkt verklaart ook waarom de netto participatiegraad zo laag is. Er bestaat een probleem in de cultuur van de mensen. Deze situatie demotiveert mensen op zoek te gaan naar werk. Omdat cultuurverandering tijd en generaties vraagt, ontstaat er een gevoel van *het is crisis, dus er is geen werk*.

Het is zichtbaar dat veel mensen deze zoektocht naar werk staken en niet langer participeren in de arbeidsmarkt (Rutkowski, 2003). Aangezien meer dan de helft van de werklozen voor langer dan een jaar werkloos is (*figuur 13*), is te begrijpen dat deze mensen op een zeker moment besluiten om uit de arbeidsmarkt te treden. Dit probleem is alleen zo sterk in een aantal oud-Sovjetlanden en de Mediterrane landen.

Figuur 13: Langetermijn werkloosheid in 2012 (% van totale werkloosheid), Worldbank

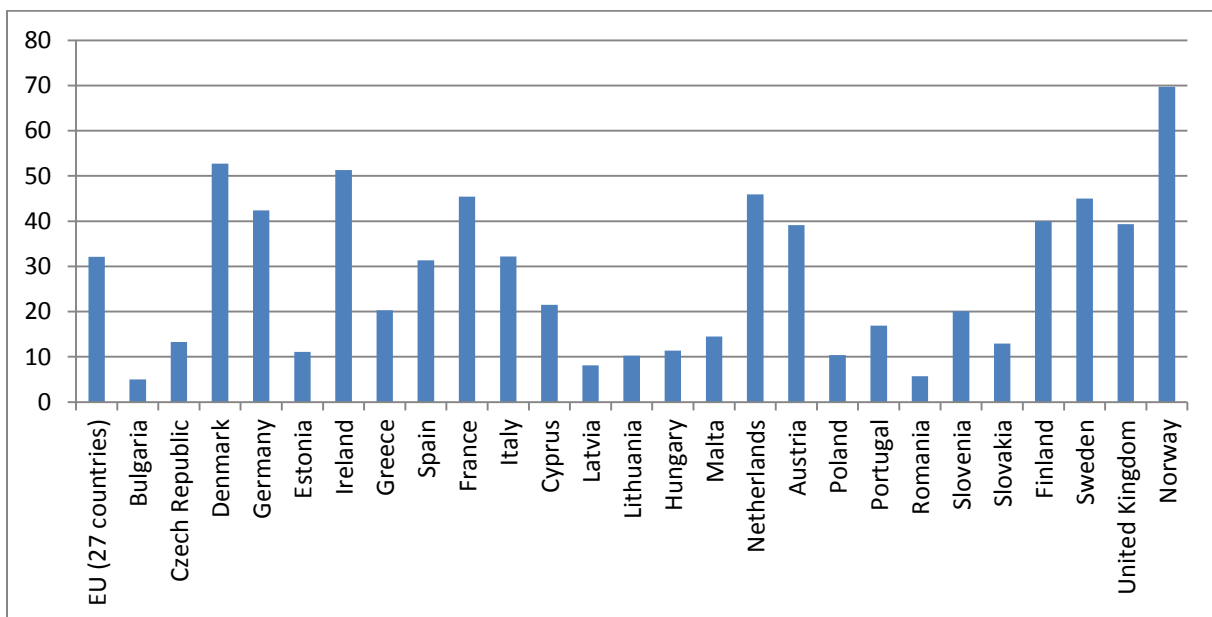
In Bulgarije is autonomie op het werk cruciaal voor het vinden en accepten van een nieuwe arbeidsplaats (Taipale, Selander, Anttila en Nätti, 2011). Deze autonomie bestaat uit erkenning van

vaardigheden en de mogelijkheid tot het nemen van zelfstandige beslissingen. Doordat vraag en aanbod niet op elkaar aansluiten is dit ingewikkeld, aan werklozen kan niet zomaar autonomie worden aangeboden. Ook de sociale structuur in een bedrijf is van belang; de wijze waarop met collega's en superieuren wordt gecommuniceerd en feedback gegeven wordt, bepaalt hoe graag men een aanstelling zou accepteren.

Al deze factoren bij elkaar zorgen ervoor dat de arbeidsmarkt in Bulgarije zeer moeizaam kan groeien en economische groei niet direct de werkgelegenheid mee kan trekken.

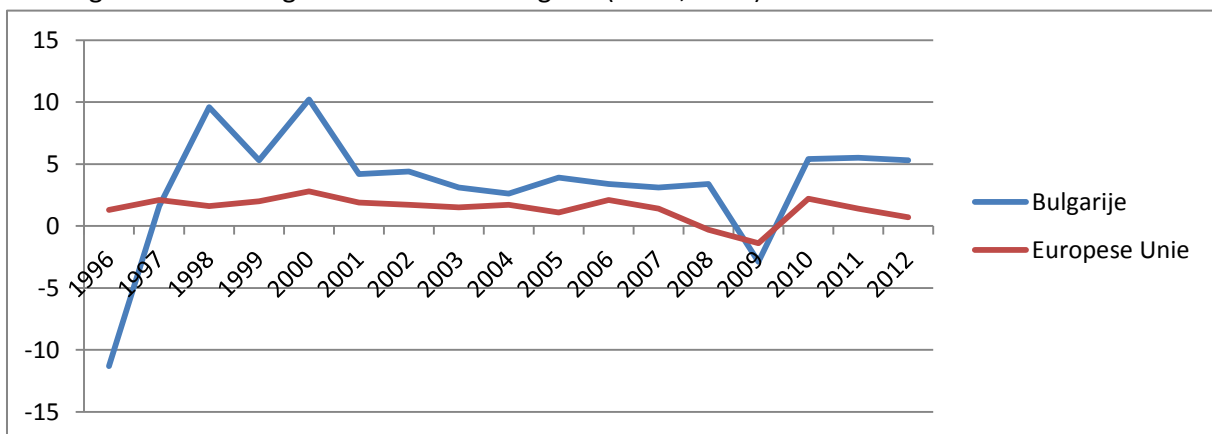
Productiviteit

In *figuur 14* is te zien hoe de arbeidsproductiviteit in 2012 over Europa was. Hierbij valt op dat deze in Bulgarije erg laag is. Samen met Roemenië behoort Bulgarije tot de minst productieve landen van Europa.

Figuur 14: Arbeidsproductiviteit in 2012 (Reële GDP per gewerkt uur), Eurostat

De afgelopen jaren is de arbeidsproductiviteit wel sterk gestegen (*figuur 15*). Vanaf 1997 is Bulgarije een inhaalslag aan het maken op de Europese Unie, de groei ligt constant hoger. Deze stijging is een krachtige factor die zorgt voor economische groei (Mitra, 2012).

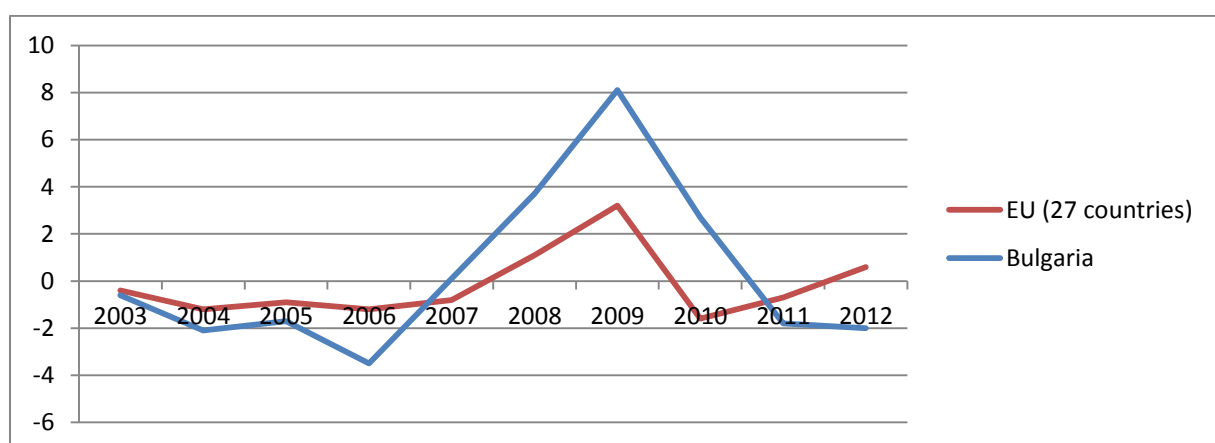
Figuur 15: Groei van de arbeidsproductiviteit in Bulgarije en Europa, Eurostat

Deze productiviteitsgroei heeft ook een prijs. De groei gaat ten koste van werkgelegenheid. Veel arbeid wordt vervangen door effectievere arbeid of kapitaal. De arbeidsproductiviteit stijgt harder dan de werkgelegenheid en dat leidt ertoe dat de economische groei blijft bestaan, maar dat het uiteindelijk ten koste van banen gaat. De totale *output* neemt toe, niet door een stijging aan arbeid, maar door een toename van de efficiëntie (Mitra, 2012). Dit betekent dat om effectief de werkgelegenheid te laten groeien, er echt nieuwe arbeidsplaatsen gecreëerd moeten worden. Op dit moment kannibaliseert de verbetering in arbeidsproductiviteit alleen maar de bestaande banen.

Om deze sterke productiviteitsstijging te behouden, is het van belang dat de overheid hier een rol inneemt. Er moet een goede infrastructuur geboden worden. Hierbij zijn zaken als een transparante overheid, degelijk onderwijs en verbetering van marktefficiëntie belangrijk. Wanneer de overheid de weg blijft volgen die ze is ingeslagen, kan innovatie en productiviteitsverbetering doorgaan en zal Bulgarije uiteindelijk zich met de rest van de Europese Unie kunnen meten (Mitra, 2012). Ook hier is het van belang om in het oog te houden dat Bulgarije nog een echt productieland is. Een gewerkt consultancy-uur in Nederland heeft immers een hogere verkoopwaarde dan een productie- of assemblage-uur. Er zal een verschuiving van activiteiten plaats moeten vinden.

Reële lonen

Om te zien wat de achterstand op productiviteitsniveau in Bulgarije betekent voor bijvoorbeeld de concurrentiepositie, moet ook naar de reële lonen worden gekeken. In *figuur 16* is de ontwikkeling te zien van de reële loonkosten per eenheid product (totale reële loonkosten gedeeld door de totale reële economie). Hieruit kan worden opgemaakt dat in de jaren 2007 tot en met 2011 de stijging van de reële loonkosten niet gedekt wordt door de stijging van de productiviteit en de loonkosten per eenheid product dan ook groter werden. Wanneer dit vergeleken wordt met het Europees gemiddelde, zien we dat in dezelfde periode deze kosten op Europees niveau ook gestegen zijn, maar minder snel. Dit zorgt ervoor dat in deze periode de concurrentiepositie in Europa achteruit is gegaan. De problemen op de arbeidsmarkt zijn hier een mogelijke verklaring voor. Immers, een structureel tekort aan geschikte mensen voor een bepaalde arbeidsplaats kan de loonkosten omhoogdrijven zonder dat de productiviteit stijgt (Mitra, 2012).

Figuur 16: Groei reële lonen per eenheid product in Bulgarije en EU (%), Eurostat

Samenvattend

Met betrekking tot de arbeidsmarkt heeft Bulgarije twintig jaar geleden ingrijpende veranderingen moeten ondergaan. De overgang van communisme naar kapitalisme is niet zonder slag of stoot

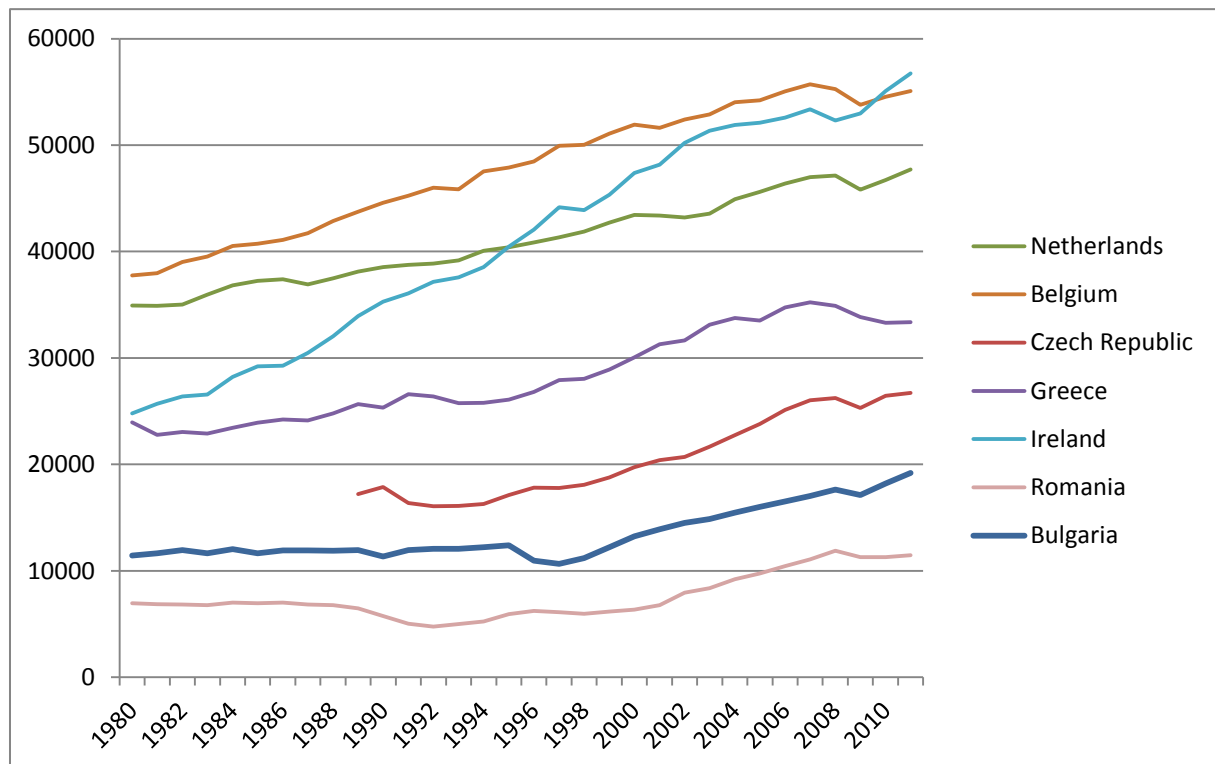
verlopen. Organisaties hebben moeten leren om competitief te zijn en om winst te maken en voor werknemers geldt dat zij daar actief aan bij dienen te dragen. Dit heeft geleid tot grote problemen op de arbeidsmarkt. De structurele werkloosheid is groot en het aantal mensen dat zich onttrekt aan de arbeidsmarkt eveneens. Ook het overheidsbeleid werkt hierbij niet stimulerend. De laatste jaren zijn wel grote stappen gezet in de productiviteit, deze is sterk gestegen. Al ging dat doorgaans ten koste van andere arbeidsplaatsen. Dit heeft er toe geleid dat de reële lonen per eenheid product sneller zijn gestegen dan in de rest van Europa.

4. Internationale ontwikkeling

Concurrentiepositie

Zoals eerder is beschreven, is de internationale concurrentiepositie van Bulgarije de afgelopen twintig jaar verbeterd. Begin jaren '90 waren er problemen bij de overstap van een centraal geleide economie naar een vrije markteconomie, maar nadat de economische stabiliteit terug is gekeerd ontstond er een *Bulgarian Boom*, veel economische groei (*figuur 1*) en een groeiende internationale handel (*figuur 7*).

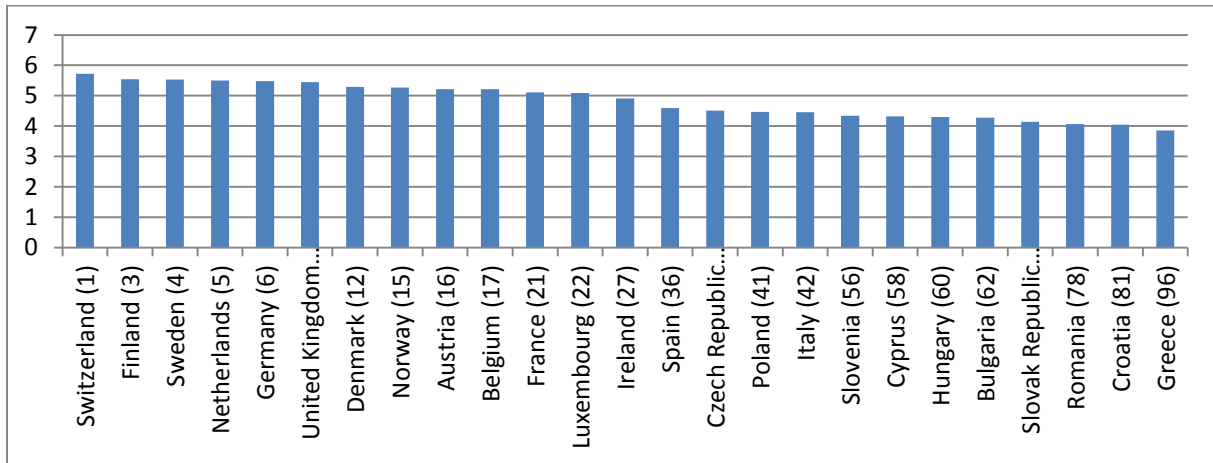
Aan de andere kant vloeit deze groei nauwelijks terug naar de werknemers (*figuur 17*) en is het reële inkomen wel gestegen, maar staat dit nog steeds samen met Roemenië op de laagste plaats van Europa.

Figuur 17: GDP per werknemer (constant 1990 PPP \$), Worldbank

De concurrentiepositie van Bulgarije op het gebied van de productiviteit en reële lonen is redelijk; de lonen en productiviteit liggen laag, maar de arbeidsproductiviteit neemt sneller toe dan in de rest van Europa (*figuur 15*). De laatste jaren wordt deze stijging echter ingehaald door de loonstijging en is te zien dat Bulgarije bij Europa achterop raakt.

Wanneer gekeken wordt naar de samenleving als geheel, dus inclusief de instituten, infrastructuur, overheid, onderwijs en economie, heeft Bulgarije samen met de andere oud-Sovjetstaten een zeer matige concurrentiepositie. Bulgarije staat wereldwijd op de 62^e plaats en in Europa is er ook een duidelijke achterstand (*figuur 18*).

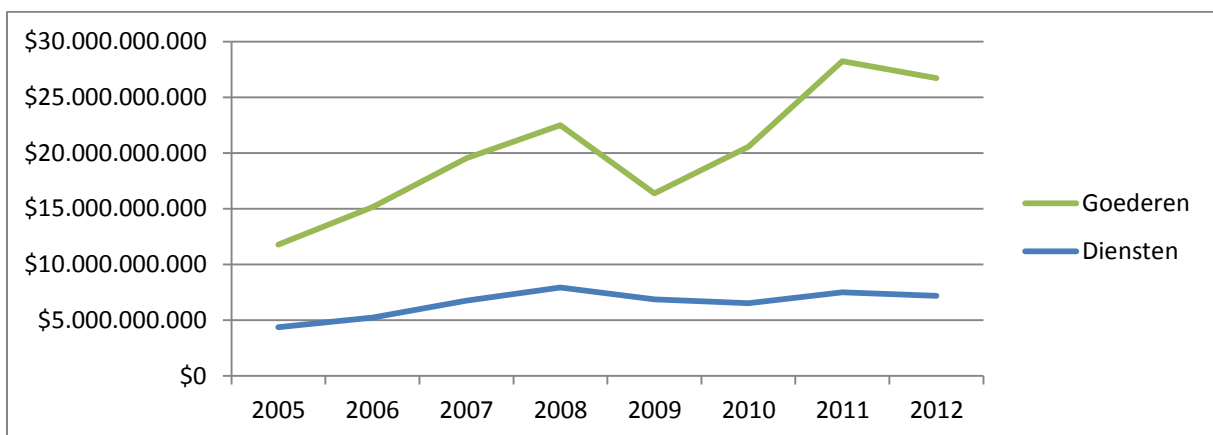
Figuur 18: Global Competitiveness Index (1: slecht, 7: goed) met wereldrangnummer, World Economic Forum

Om deze concurrentiepositie te verbeteren is een sterkere productiviteitsgroei noodzakelijk. Landen met een hoger productiviteitsniveau en hogere reële lonen scoren wereldwijd beter als het gaat om de algemene concurrentiepositie (Mitra, 2012). Om competitief te zijn met de andere Europese landen moet er zowel aan de economische kant (de reële arbeidskosten per eenheid product) als aan de institutionele kant een grote ontwikkeling doorgemaakt worden.

Handel

In *figuur 7* is te zien hoe de internationale handel in Bulgarije sinds 1990 gegroeid is. Deze handel is gevoelig voor schokken in de economie. Alle perioden van economische teruggang zorgen voor stagnatie van de groei van de internationale handel.

Wanneer de export vanuit Bulgarije nader gespecificeerd wordt, dan valt op dat er voornamelijk goederen worden geëxporteerd en dat het grootste deel van de volatiliteit van de export in de goederensector zit. De Europese financiële crisis van 2009 is daar duidelijker aanwezig dan in de dienstenexport (*figuur 19*).

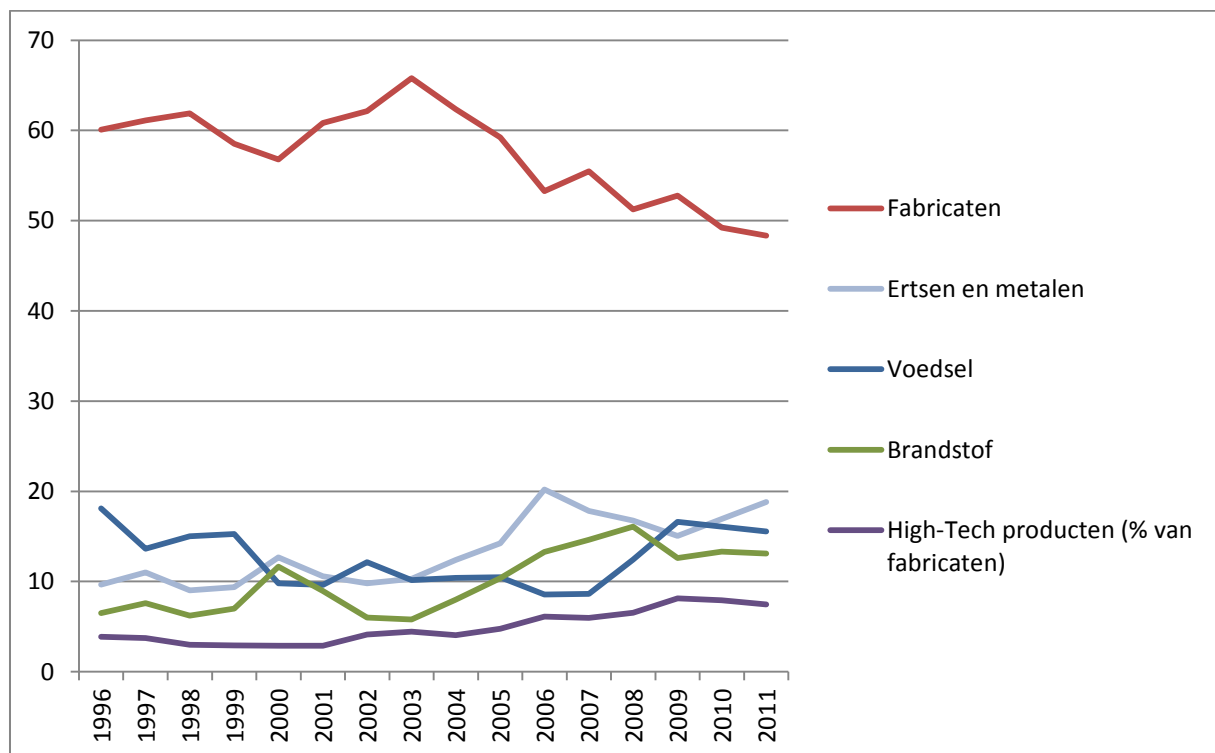

Figuur 19: Totale waarde van export (USD), Worldbank

Deze dienstensector wordt voor ongeveer 50% ingevuld met reizen en voor 25% met transport (*Worldbank*). Bulgarije heeft statistisch gezien ten opzichte van de Europese Unie een competitief voordeel in deze twee dienstensectoren (Bobirca, Miclaus, Ungureanu en Lupu, 2008). Op veel gebieden is Bulgarije niet in staat te concurreren met de rest van Europa, maar met name de reissector kan dat wel. Op dit moment is dat te verklaren doordat de prijzen in Bulgarije laag liggen en het land mooi is. Deze combinatie kan zorgen voor goede en relatief goedkope reizen. De voordelen hiervan voor de rest van de economie zijn echter ingewikkelder.

De opbouw van de goederensector is te zien in *figuur 20*. Een groot deel van de export bestaat uit geproduceerde goederen. Dit geeft het belang aan van de groei van de productiviteit en de verhouding met de reële lonen als het gaat om de concurrentiepositie. Aan de ene kant ligt het loonniveau in Bulgarije erg laag, maar aan de andere kant zijn lage arbeidskosten per eenheid product wel van essentieel belang voor de export. In de jaren dat deze toegenomen zijn (vanaf 2007), is ook te zien dat het aandeel van fabricaten in de export sterk is afgenomen. Aangezien het aantal hightech producten laag is, is het voor Bulgarije moeilijk zich te onderscheiden van andere landen behalve door de prijs en daarmee door de arbeidskosten per eenheid product.

Juist het produceren van fabricaten was altijd een sterke motor voor economische groei in Bulgarije; de mijn- en landbouw zijn dit minder of zorgen zelfs voor krimp. De fabricagesector is de sector met de lagere salarissen (Ivanov en Webster, 2010). Het is dus de vraag hoe deze sector zich in de toekomst zal ontwikkelen.

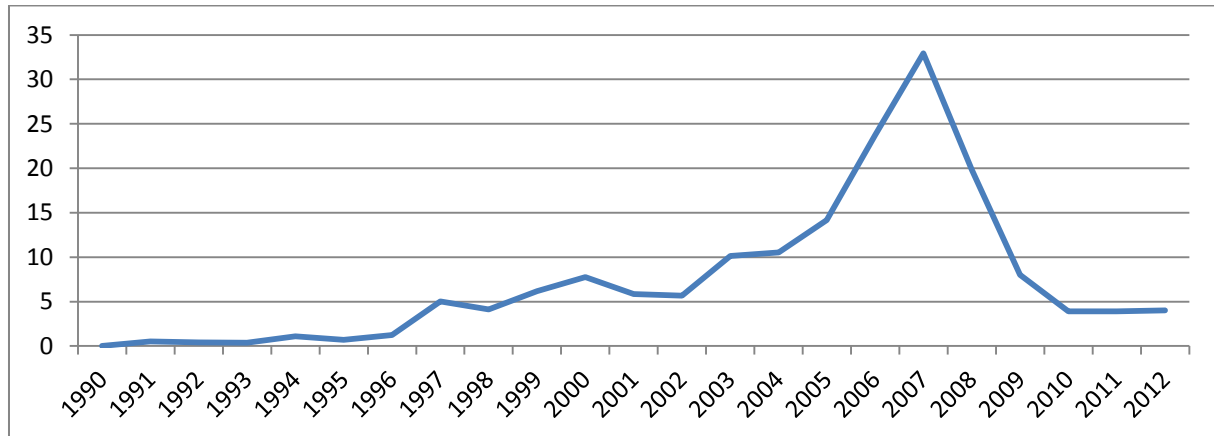

Figuur 20: Opbouw van de goederenexport (% van de totale goederenexport), Worldbank

Foreign direct investment

In het verlengde van deze handel ligt de *foreign direct investment* (FDI), de buitenlandse directe investeringen. Dit zijn bedrijven die zich in Bulgarije vestigen om daarvandaan te opereren. *Figuur 21*

geeft de instroom van kapitaal als percentage van het GDP weer en het is te zien dat in 2002-2008 er veel kapitaal het land instroomde. Gedurende deze periode bestond er politieke rust, was privatiseren in Bulgarije normaal en werd het duidelijk dat Bulgarije wilde toetreden tot de Europese Unie.

Figuur 21: Instroom van FDI (% van het GDP), Worldbank

Het blijkt dat in Bulgarije binnenlandse vraag en dan voornamelijk van de huishoudens een belangrijke factor is die de economische groei stimuleert (European Commission, 2013). Een grote hoeveelheid bedrijven dat zich vestigt in Bulgarije, werkt stimulerend voor de economie. Het blijkt dat deze bedrijven zich voornamelijk in de dienstensector (waaronder handel en vervoer) en de fabricagesector vestigen. Deze bedrijven doen dit omdat ze voor de lange termijn in Oost-Europese landen gevestigd willen zijn en niet per definitie om de lage arbeidskosten (Goev en Boshnakov, 2011).

Eén van de grote problemen die zich voordeed bij deze investeringen, was de cultuur van het land. Grote multinationals kregen problemen met corruptie, gebrek aan rechtsstatelijkheid en slechte bescherming van eigendomsrechten (Asenova, 2009). Het blijkt dan ook dat veel zich vestigende bedrijven zelf het bedrijf managen en dat niet overlaten aan Bulgaren en veel gebruik maken van niet-Bulgaarse toeleveranciers. Deze bedrijven geven in interviews aan dat eerst de rechtsstatelijkheid en de kwaliteit van de instituten verbeterd moeten worden, voordat de bedrijven zich meer zullen integreren in de nationale economie (Goev en Boshnakov, 2011).

Economische vluchtelingen

Door stijgende werkloosheid en de kleine economische groei zijn veel mensen weggetrokken uit Bulgarije. Het GDP per hoofd van de bevolking, gecorrigeerd voor koopkracht, is in Bulgarije het laagst van Europa. In 2011 was dit slechts 46% van de koopkracht van de gemiddelde Europeaan (*Eurostat*). In combinatie met de slechte jaren na de val van het communisme zorgen deze feiten ervoor dat in Bulgarije bij velen het gevoel leeft dat het slecht gaat en er geen werk is. In plaats van dat de oplossing in het land zelf gezocht wordt en de structurele werkloosheid en de discrepantie tussen vraag en aanbod worden opgelost, zodat de lokale huishoudens de economie stimuleren, heeft ongeveer 10% van de actieve Bulgaren het land verlaten om elders in Europa werk te zoeken (OECD, 2012).

Het gevolg hiervan is tweeledig. Een groot deel van de ondernemende Bulgaren verlaat het land en deze mensen kunnen zich niet langer inzetten voor de economie. Ook wordt er beduidend minder uitgegeven, waardoor de binnenlandse vraag afneemt. Dit levert een negatieve spiraal op. Daarnaast ontstaat er in het land van vestiging een negatief gevoel over Bulgaren en Bulgarije. De internationale verhoudingen komen onder druk te staan en het gevoel dat het in Bulgarije economisch slecht gaat en het institutioneel niet goed geregeld is, neemt toe.

Samenvattend

De internationale concurrentiepositie van Bulgarije is zwak. Zowel de economie als de samenleving als geheel zijn niet echt concurrerend. Het blijkt dat er onvoldoende productiviteit, goede instituten en corruptiebestrijding is. Dit is terug te zien in de *foreign direct investment*, wat kansen biedt voor Bulgarije. Dankzij de toetreding tot de Europese Unie is er veel kapitaal het land ingestroomd, maar het blijkt dat het gebrek aan goede infrastructuur en instituten dit proces remt. Met betrekking tot de handel is te zien dat deze volatiel is, maar dat het wel een sterke motor is voor de economie. Het gaat dan voornamelijk om de export van productiegoederen. Ook liggen er kansen in de reis- en transportsector.

5. Europese ontwikkeling

Toetreding tot de Europese Unie

Vanaf de jaren '90 heeft Bulgarije de eerste stappen gezet richting de Europese Unie. In 1993 is het onderhandelingsproces met de Europese Unie gestart en langzaam hebben de Bulgaren zich aangepast om te voldoen aan de voorwaarden die de Unie stelt. Immers, iedere Europese staat kan toetreden tot de Europese Unie, mits zij de kernwaarden van de Unie omschrijft. Het gaat hierbij om waarden als vrijheid, democratie, menselijke waardigheid en rechtsstaat.³ Ook kunnen er tijdens de toetredingsprocedure eisen worden gesteld aan bijvoorbeeld de economische en politieke toestand van een land.

In 2007 is Bulgarije toegetreden tot de Europese Unie en heeft daarmee toegang gekregen tot alles wat dat met zich meebrengt. Zo is er het vrije verkeer van goederen, diensten en personen, wat de handel met Europese lidstaten en internationale investeringen heeft vereenvoudigd. Ook is er tal van Europese secundaire wetgeving. Dit zijn verordeningen en besluiten, maar vooral richtlijnen die beogen het Europese recht eenvormig te maken. De Europese invloed op de Bulgaarse economie is dan ook sterk toegenomen. De fluctuaties in de economie zijn steeds meer gelijk gaan lopen met die in de andere lidstaten. De Eurocrisis van 2009 heeft Bulgarije hard geraakt.

Aan de andere kant biedt de Europese Unie nieuwe lidstaten een aantal fondsen om ervoor te zorgen dat de nationale economie sneller aansluiting kan vinden bij de andere economieën. Dit heeft ervoor gezorgd dat 3,7% van het Bulgaarse GDP extra is ingestroomd (Vincelette, 2006). Door dit kapitaal in te zetten is structurele groei mogelijk.

Europese regelgeving

Op Europees gebied is te zien dat er steeds meer bevoegdheden overgedragen worden aan de Unie en dat daarmee veel gereguleerd wordt. Dit is enerzijds om in Europa de regels eenvormig te maken

³ Artikel 45 jo. 2 Verdrag betreffende de Europese Unie.

en zo de handel in één Europese markt te vereenvoudigen en anderzijds om de doelen die de Europese Unie nastreeft te verwezenlijken. Zo zijn er regels op het gebied van het internationaal privaatrecht, consumentenbescherming, mededingingsrecht, contractenrecht, procesrecht en tal van andere zaken. De Europese lidstaten krijgen zelf de gelegenheid om dit in de eigen rechtsorde op te nemen. Hierbij mogen ze ook zelf de vorm bedenken om er zo voor te zorgen dat de Europese doelen gerealiseerd worden, maar op een manier die recht doet aan de nationale gewoonten.

Rechtsstatelijkheid

Deze regelgeving en wijze van handhaving legt de verantwoordelijkheid voor het verwezenlijken van de Europese doelen bij de lidstaten zelf. Het veronderstelt een deugdelijk functionerend rechtssysteem. Het is echter de vraag of daar zonder meer van uitgegaan mag worden. Immers, een goede rechtsstaat is niet vanzelfsprekend. Het vraagt een bepaalde houding van de staat en van de burger en dan kan er geleidelijk rechtsstatelijkheid groeien.

In de voorafgaande analyse van de Bulgaarse economie is duidelijk te zien dat de rol van de overheid en de houding van de burgers ervoor zorgen dat de economische groei en internationale verhoudingen geremd worden. In de literatuur wordt vaak gesteld dat een toename van de rechtsstatelijkheid in Bulgarije positieve effecten zal hebben op de arbeidsmarkt, de arbeidsproductiviteit en het investeringsklimaat.

6. De rechtsstaat

Voordat het mogelijk is om te kijken naar Bulgarije en andere landen als rechtsstaat, is het de vraag wat een rechtsstaat is. Allereerst wordt dit begrip vaak geassocieerd met democratie, dat er regels worden opgesteld door een volksvertegenwoordiging en dat er een zekere vorm van *checks and balances* in het staatsbestel aanwezig is. De rechtsstaat is echter meer dan dat. De Engelse vertaling *rule of law* toont dit aan. De wet regeert. Niet één persoon draagt het hoogste ambt in een staat en evenmin is er één hoogste orgaan, maar alle macht wordt gecontroleerd door het recht.

Doordat het recht uiteindelijk bepaalt wat er gebeurt en mensen ernaar streven om rechtvaardig recht op te stellen, zal er in de samenleving op een rechtvaardige manier met elkaar om worden gegaan, nieuw recht worden opgesteld en afgekondigd en zal ook de handhaving rechtvaardig zijn.

Eén van de basisgedachten van de westerse rechtsstaat is dat er grondrechten zijn. De vraag hierbij is: waarom? Wat zijn grondrechten, wat maakt dat ze bestaan en waarom moet die rechten bovenaan staan? De rechtsfilosoof Dworkin geeft hiervoor een mooie verklaring. Ieder mens heeft recht op *equal concern and respect* (Dworkin, 1977). Ieder mens heeft recht op gelijke zorg en respect. Dit is de basisgedachte achter grondrechten. Ieder mens zou immers gelijk behandeld moeten worden en geen mens heeft het recht een ander in dezelfde situatie minderwaardig te behandelen, ook al zou dit in een hoger doel dienen. Iedereen heeft recht op onderdak, op een bepaalde hoeveelheid onderwijs of op kiesrecht. Daarnaast moeten mensen worden behandeld als gelijken. Niet ieder mens heeft altijd dezelfde behoefte, maar ieder mens moet, als hij dat wenselijk acht, gehoord worden of een medische behandeling kunnen ondergaan. Daar mag geen mens van worden uitgezonderd.

Als deze gedachte leidend is voor het beeld van de rechtsstaat, is er een staat waarin mensen redelijk behandeld worden, omdat dát het recht is. Dit is zichtbaar in het wetgevingsproces, wetten moeten

op de juiste manier door de bevoegde instantie worden uitgevaardigd, consistent zijn en niet het onmogelijke eisen. Raz zegt dat mensen leven onder de wet en dat ze deze allemaal moeten gehoorzamen (Raz, 1979). En dit is de kern van de rechtsstaat: ook de staat wordt door de wet geregeerd. In Nederland en de meeste andere landen bestaat het legaliteitsbeginsel, er mag geen overheidshandelen zijn, behalve wanneer dit door een wet wordt gelegitimeerd. Of het nu gaat om strafrecht, waarbij de rechtspleging op een eerlijke en deugdelijke manier moet plaatsvinden of om administratief recht, waarbij de overheid volgens vaste regels bepaalde vergunningen moet verlenen, uiteindelijk moet de overheid zich laten leiden door de regels.

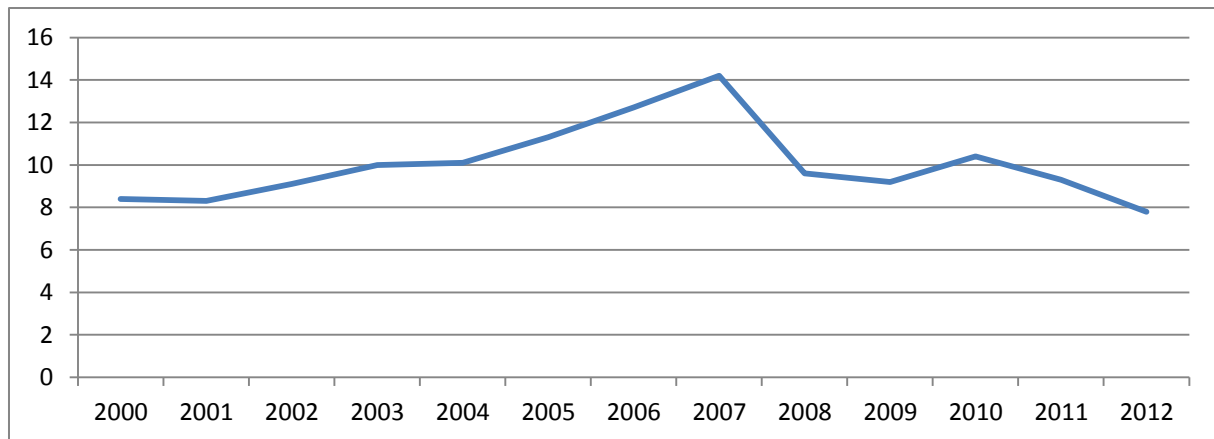
Om het brede concept rechtsstaat te operationaliseren wordt verderop gebruik gemaakt van een aantal meetbare aspecten van de rechtsstaat. Hiervoor bestaan een aantal indices van het *World Justice Project*, zoals de gebondenheid van de overheid, de orde en veiligheid, fundamentele rechten en de effectiviteit van het (privaat-) recht, en is er de *Corruption Perceptions Index* van *Transparency*, die de perceptie van corruptie meet.

7. Rechtsstatelijkheid en economische groei

Inleiding

Vanuit het westerse perspectief wordt de rechtsstaat als belangrijk beschouwd. Vaak wordt geleerd dat het een sleutel is tot civilisatie en (economische) vooruitgang. De Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens spreekt er niet voor niets over dat ieder mens recht heeft op democratie, op een eerlijke en open rechtsgang en dat de overheid niet zonder meer mag ingrijpen in de persoonlijke levenssfeer. Binnen Europa is deze gedachte nog sterker. Zonder dit te onderschrijven is toetreden tot de Europese Unie onmogelijk en 47 landen zijn lid van de Raad van Europa en onderschrijven daarmee het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM).

Toch is het objectief beschouwd maar de vraag wat de echte betekenis van een rechtsstaat, democratie en afwezigheid van corruptie is in termen van economische groei. Dit effect is niet onomstreden. De Aziatische Tijgers (Taiwan, Hongkong, Zuid-Korea en Singapore), die de westerse economieën volledig zouden inhalen, waren geen landen met een grootse rechtsstaat. De huidige BRIC-landen (Brazilië, Rusland, India en China) zijn ook geen landen waar de *rule of law* regeert. Tijdens het laatste staatsbezoek van Poetin werd Nederland fijntjes duidelijk gemaakt dat de westerse standaard met betrekking tot mensenrechten toch vooral niet voor Rusland moet gelden. In China zijn de huidige westerse financiële tegenslagen alleen zichtbaar in een daling van de groei, niet in rode cijfers (*figuur 22*).

Figuur 22: Groei reële GDP China (%), *Worldbank*

Theorie

Theoretisch gezien is de stelling dat een sterke rechtsstaat eenvoudiger sterke economische groei kan behalen, logisch. Immers, een staat waarin het recht wordt gehandhaafd, is een staat waarin er rust en veiligheid is. Criminaliteit heeft niet de macht om te overheersen. Het is mogelijk om bedrijvigheid te ontplooiën zonder dat er direct gevreesd moet worden voor diefstal, afpersing of geweld. Externe factoren die remmend kunnen werken op investeringen of het verrichten van arbeid, zijn in een staat met een goed functionerend strafrechtstelsel niet extreem sterk. De staat heeft de mogelijkheid om veiligheid en rust te bieden. Dit is ook de reden dat de staat volgens Thomas Hobbes bestaansrecht heeft. Hij stelt dat de burgers niet goed met elkaar om zouden gaan en dat de enige mogelijkheid om veilig te leven en welvaart te bereiken is, dat de mensen zich verenigen en onderwerpen aan een derde die absolute soevereiniteit heeft (Hobbes, 2000).

Als deze lijn verder doorgetrokken wordt, dan is te zien dat niet alleen een goed functionerend strafrecht van belang is, maar ook het vermogensrecht faciliterend is voor economische groei. Allereerst is van groot belang dat verplichtingen van een wederpartij, zoals een handelspartner of een klant, kunnen worden afgedwongen. Economische groei is gebaseerd op waardecreatie, dat de één bereid is om meer te betalen dan het werk de ander gekost heeft. Er moeten transacties plaatsvinden en de bijbehorende transactiekosten moeten zo laag mogelijk liggen. Wanneer er veel onzekerheid bestaat over de nakoming van verbintenissen, zullen de transactiekosten groter worden. Er moet immers een risico worden ingecalculerd.

Daarnaast moet iemand ook op zijn verantwoordelijkheid gewezen kunnen worden. Als iedereen ongestraft kan doen wat hij wil, kan er eenvoudig inbreuk gemaakt worden op de rechten van een ander. Het is van wezenlijk belang dat iemand die zich wil ontplooiën niet op oneerlijke wijze wordt benadeeld door een ander. Vanuit de grondrechtelijke gedachte heeft iedereen immers recht op gelijke kansen en mag de één niet alles naar zich toetrekken. Dus ook buiten overeenkomst is het van belang dat er regels zijn waar mensen zich al dan niet in rechte op kunnen beroepen.

Het moet mogelijk zijn om eigendom te verwerven. De prikkel om te ontplooiën moet bij een individu liggen. Het is gebleken dat gemeenschappelijk eigendom niet effectief is om economische groei te bereiken. Veel landen of groepen mensen die een vorm van gemeenschappelijk eigendom hadden, hebben er uiteindelijk voor gekozen om dit op te geven. In de meeste landen is een transitie te zien van socialisme en communisme naar kapitalisme. Het gaat er hierbij om dat individuen recht

krijgen op kapitaal en zodoende handelstransacties mogelijk maken. Dit blijkt een stimulans voor economische groei te zijn (Dam, 2006).

Als laatste is de houding van de overheid belangrijk. Wanneer een staat veel macht krijgt, is het van belang dat het optreden van deze staat gereguleerd wordt. Immers, als iemand *de jure* ergens recht op heeft, maar wel afhankelijk is van de staat voor de verwezenlijking van dit recht, kan een staat *de facto* onderdrukken en iemand het recht toch onthouden. Voor eerlijke en efficiënte wetgeving is het dan ook noodzakelijk dat de staat ook regels heeft en de burgers verzekerd zijn van gelijke zorg en respect. De rechtszekerheid die ontstaat doordat burgers op gelijke wijze behandeld worden, zorgt voor een gunstig klimaat voor economische activiteit. Het is weliswaar mogelijk om in een corrupte staat de omkoopsommen in te calculeren, maar op de lange termijn is dit geen stabiel evenwicht. Naast het feit dat dit internationaal een achterstand oplevert ten opzichte van minder corrupte landen, zullen de omkoopsommen moeten blijven stijgen, wanneer deze als allocatiemechanisme worden gebruikt. Dit is ook te zien bij de rechterlijke macht, de regels moeten van te voren vaststaan en worden nageleefd, anders vallen de voordelen van goede regulering weg. Regels zonder handhaving zijn nutteloos.

Empirie

Ook in de economische werkelijkheid is te zien dat economische groei wordt gefaciliteerd door rechtsstatelijkheid. Het blijkt dat bijvoorbeeld corruptie leidt tot politieke onzekerheid. In landen waar omkoping en bureaucratie aan de orde van de dag zijn en waar politieke rechten maar matig worden gehandhaafd, is dankzij de instabiliteit en politieke onzekerheid de economische groei lager (Mo, 2001). Een daling van de corruptie zal meer economische groei faciliteren.

Daarnaast is er onderzoek gedaan naar het effect van democratie op de economische groei in het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Het blijkt zo te zijn dat democratie als staatsinrichting op zichzelf geen grote betekenis heeft voor economische ontwikkeling. Wel is het zo dat democratie stabiliteit met zich meebrengt en zorgt voor inhoudelijk betere regelgeving. Het blijkt dat landen zich het beste kunnen inzetten voor een beter bestuur: effectieve regelgeving, weinig bureaucratie en een goede bescherming van de burgerlijke rechten. Dit zijn factoren die economische groei stimuleren (Nabli, 2008).

Tevens blijkt dat goede regulering een positief effect heeft. Het zorgt voor een verhoogde arbeidsproductiviteit, voor een hogere opbrengst op investeringen en hoogwaardigere producten. Het is daarmee een element van economische groei. Dit is te zien in een onderzoek naar de instituten en regulering van grote infrastructuur projecten. Het blijkt dat hoe sterker het regulerend instituut is, hoe stimulerender het effect was op de waardecreatie (Andres, Guasch en Straub, 2008).

Uit deze onderzoeken blijkt dat zowel de kwaliteit en de effectiviteit van het bestuur, als de politieke zekerheid en voorspelbaarheid, als ook de kracht van het overheidsoptreden, van groot belang zijn voor economische groei.

Nuancering

Het is de vraag in hoeverre dit ook met een totalitair regime bereikt kan worden. Zoals eerder is aangegeven, heeft China de afgelopen jaren een sterke economische groei doorgemaakt, terwijl het land niet bekend staat als een land waar rechtsstatelijkheid een grote rol speelt. Het wordt bestuurd door een centraal geleid, autoritair regime. Het is de vraag hoe stabiel deze economische groei is. In

de jaren '80 en '90 maakten de Aziatische Tijgers een vergelijkbare groei door en zouden ze de Westerse economieën volledig inhalen. Achteraf bleek dat niet het geval. Eén van de redenen hiervoor is dat hoe meer een economie zich ontwikkelt en zich met de sterke westerse economieën kan meten, hoe ingewikkelder het is om de gevestigde orde te evenaren en in te halen. Een inhaalslag is immers eenvoudiger dan het ontwikkelen van nieuwe technieken. Dit geldt zowel voor techniek als voor bedrijfsvoering. Toen in 1997 de Aziatische crisis ontstond, bleken de Tijgers daar dan ook niet tegen bestand (Dam, 2006).

Voorlopig haalt China zijn competitief voordeel voornamelijk uit de grootte van het land (en daarmee uit de grootte van de export en van de markt) en uit een stabiele macro-economische omgeving (figuur 23). Daarnaast zijn alleen de belangrijkste levensbehoeften, zoals primair onderwijs en gezondheidszorg, in China sterk ontwikkeld. Wat betreft innovatie, instituten en technologische ontwikkelingen is China beduidend minder sterk. Ook wanneer gekeken wordt naar de koopkracht dan is deze in China nog steeds erg laag en niet op het niveau van krachtige westerse economieën (Dam, 2006). Het is dan ook maar de vraag of China de huidige groei kan vasthouden.

Factor	Wereldrang	Waarde
Marktgrootte	2	6,82
Macro-economische omgeving	11	6,22
Gezondheid en primair onderwijs	35	6,11
TOTAALSCORE	29	4,83
Arbeidsmarkt (efficiëntie)	41	4,60
Infrastructuur	48	4,46
Hoger onderwijs en training	62	4,32
Goederenmarkt (efficiëntie)	59	4,31
Financiële markt	54	4,31
Bedrijfsontwikkeling	45	4,25
Institutes	50	4,22
Innovatie	33	3,85
Technologie	88	3,50

Figuur 23: Global Competitiveness Index (1: slechtst, 7: best) van China, World Economic Forum

Aan de andere kant is het wel zo dat in dergelijk autoritair georganiseerde staten sommige regelgeving en handhaving wel goed geregeld kunnen zijn. Het is hier dan ook duidelijk dat de verhouding tussen rechtsstatelijkheid en economische groei geen alles of niets is. Het gaat om de algemene tendens en het gevoel van rechtszekerheid. Er zijn in China een groot aantal ondernemers, mensen die risico nemen en bereid zijn om meer te werken voor minder geld en zo proberen verder te komen. Het blijkt dat deze mensen in de Chinese economie een krachtige motor zijn (Roland, 2008). China toont dan ook aan dat groei zonder sterke rechtsstatelijkheid mogelijk is, maar hiermee staat niet vast dat rechtsstatelijkheid als belangrijke faciliterende factor van economische groei haar tijd gehad heeft.

Een ander voorbeeld dat een westerse rechtsstaat niet direct noodzakelijk is voor economische ontwikkeling, is de waarborging van private rechten door maffia-achtige instituten. Het bleek dat in de jaren '90 de Bulgaarse overheid niet goed in staat was om de burgerlijke rechten te verzekeren. Hierdoor ontstonden er groepen mensen die elkaar beschermden en voor elkaar zorgden. Hierbij werden criminele activiteiten niet geschuwd en er werd dan ook veel bedreigd, afgeperst en van

geweld gebruik gemaakt. Als methode van eigendomsbescherming was dit succesvol en was dit kenmerkend voor Bulgarije. Pas toen de economie sterk gegroeid was en de staat weer grip kreeg op de burgers, kon er goed worden opgetreden tegen deze criminele organisaties. Het blijkt dan ook dat, wanneer een economie niet sterk ontwikkeld is, de rol van de rechtsstaat anders is dan wanneer de economie verder is. Uiteindelijk blijkt echter de publieke bescherming van eigendom toch efficiënter (Tzvetkova, 2008).

Samenvattend

Het blijkt dat in een economie, met name wanneer de transitie van het communisme naar het kapitalisme doorgemaakt wordt, het effect van rechtsstatelijkheid op economische groei breder dan een aantal afzonderlijke figuren gezien moet worden. Het gaat niet alleen om de efficiëntie waarmee regels worden opgesteld en nageleefd, de toegang tot de rechter of de afwezigheid van corruptie. Ook de inhoud van de gelegitimeerde wetten zijn van belang, ze moeten rechtvaardigheid en respect verzekeren. De algehele tendens in de maatschappij bepaalt hoe goed economische groei gefaciliteerd wordt (Haggard en Tiede, 2011). Er moeten in de hele samenleving instituten ontstaan, zoals ombudsmannen en onafhankelijke rechters, om zodoende zowel op het gebied van handhaving en procedures als op de inhoud, vooruitgang te boeken (Balcerowicz, 2009). Het is evenmin een voorwaarde voor economische groei; er zijn immers veel meer zaken (zoals geografische ligging of de inzet van mensen) die de economische groei bepalen. Wel kan de rechtsstaat een algemeen stimulerende of remmende factor zijn (Dam, 2006).

Lidmaatschap van de Europese Unie en de Raad van Europa kan dan ook een goede zaak zijn. De staat is immers niet langer in alles het hoogste machthebbende orgaan en er is een extern instituut dat het gedrag van staten reguleert en bewaakt, maar ook hierbij is het effect tweeledig: er ontstaan nieuwe regels, maar ook een grotere handelsmarkt, wat op zichzelf al zorgt voor economische groei.

8. De Bulgaarse rechtsstaat

De aanwezigheid van de *Rule of Law*

Bulgarije is een parlementaire democratie. De overheidsmacht wordt dan ook gecontroleerd door een gekozen volksvertegenwoordiging. Dit zorgt ervoor dat de macht niet volledig geconcentreerd is. In de praktijk blijkt dat in Bulgarije de rechtsstatelijkheid niet in ieder aspect even goed ontwikkeld is. In *figuur 24* staat de rechtsstatelijkheid van de verschillende landen in de Europese Unie afgebeeld. Hierin is te zien dat Bulgarije als Oost-Europees land vrij gemiddeld scoort, maar zich niet kan meten met de meeste Westerse landen.

In Bulgarije zijn orde en veiligheid en de fundamentele rechten goed ontwikkeld. Het blijkt dat men de misdaad goed weet te controleren om de burgers van een veilige staat te voorzien. Dit wil niet zeggen dat burgers soms hun onderlinge conflicten nog buitenrechtelijk met geweld proberen op te lossen. Deze veiligheid gaat duidelijk ten koste van een eerlijke rechtsgang. Het blijkt dat het opsporingsapparaat ineffectief is en de straffen niet corrigerend genoeg werken. Dit leidt tot veel recidieven. De rechters zijn ook niet onpartijdig. Het is dus duidelijk dat hier onder de maat gescoord wordt (Agrast, Botero, Martinez, Ponce en Pratt, 2013).

Land	Beperkte overheidsmacht	Afwezigheid van Corruptie	Orde en Veiligheid	Fundamentele rechten	Transparante Overheid	Handhaving van regelgeving	Civielrecht	Strafrecht
Bulgaria	0,51	0,46	0,74	0,68	0,53	0,50	0,57	0,39
Austria	0,82	0,77	0,89	0,82	0,80	0,84	0,74	0,75
Belgium	0,78	0,78	0,84	0,81	0,67	0,70	0,68	0,72
Croatia	0,61	0,55	0,77	0,67	0,53	0,48	0,51	0,53
Czech Republic	0,71	0,62	0,81	0,79	0,49	0,59	0,65	0,70
Denmark	0,93	0,95	0,91	0,91	0,82	0,85	0,79	0,87
Estonia	0,79	0,77	0,82	0,79	0,71	0,73	0,71	0,75
Finland	0,89	0,93	0,92	0,90	0,84	0,82	0,79	0,87
France	0,80	0,80	0,84	0,79	0,75	0,76	0,68	0,69
Germany	0,82	0,82	0,86	0,80	0,73	0,73	0,80	0,76
Greece	0,64	0,56	0,73	0,72	0,51	0,54	0,61	0,50
Hungary	0,63	0,72	0,83	0,72	0,52	0,60	0,55	0,64
Italy	0,67	0,62	0,76	0,72	0,49	0,56	0,56	0,67
Netherlands	0,86	0,93	0,86	0,84	0,90	0,83	0,80	0,80
Norway	0,90	0,94	0,87	0,90	0,84	0,83	0,82	0,85
Poland	0,78	0,72	0,81	0,85	0,59	0,61	0,63	0,73
Portugal	0,71	0,68	0,74	0,75	0,62	0,57	0,62	0,62
Romania	0,58	0,50	0,80	0,73	0,51	0,54	0,59	0,60
Slovenia	0,64	0,62	0,80	0,78	0,63	0,59	0,60	0,59
Spain	0,75	0,80	0,79	0,86	0,61	0,67	0,65	0,69
Sweden	0,92	0,96	0,89	0,93	0,93	0,89	0,78	0,82
United Kingdom	0,79	0,80	0,84	0,78	0,78	0,79	0,72	0,75

Figuur 24: Rule of Law indices (0: slechtst, 1: best), World Justice Project 2012

Daarnaast blijkt er een ander probleem te zijn. Er zijn weliswaar veel goede regels in Bulgarije, maar de handhaving en naleving zijn van een minder niveau. Dit is niet alleen te zien in het strafrecht, maar ook op het gebied van corruptie, ministeries en de rechterlijke macht. Het blijkt dat het parlement weliswaar op een eerlijke en transparante manier regels kan uitvaardigen, maar dat zodra de regels uitgevoerd moeten worden, de regels dode letters zijn (Transparency, 2011). Het gevolg daarvan is, dat de rechtsstatelijkheid in Bulgarije te wensen over laat.

Zo stelt de wet regels voor het strafvorderingsproces en blijkt de politie toch zonder reden mensen aan te houden. Ook de gevangenen zijn van een dermate kwaliteit dat dit niet altijd recht doet aan de menselijke waardigheid. Bij de civielrechtelijke procedures is een vergelijkbaar beeld zichtbaar. Processen kunnen jaren slepen en rechters blijken niet altijd onpartijdig te zijn (Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2012).

Corruptie

Sinds de opsplitsing van de Sovjet-Unie heeft Bulgarije last van corruptie. Zoals eerder is genoemd, heeft Bulgarije weliswaar goede regelgeving, maar laat de uitvoering daarvan regelmatig te wensen over. In Europa blijkt Bulgarije één van de landen te zijn waar de meeste corruptie is (*figuur 24*) en wordt ervaren (*figuur 25*).

Wereldwijde rang	Regionale rang	Land	CPI 2012
1	1	Denmark	90
1	1	Finland	90
4	3	Sweden	88
6	4	Switzerland	86
7	5	Norway	85
9	6	Netherlands	84
11	7	Iceland	82
12	8	Luxembourg	80
13	9	Germany	79
16	10	Belgium	75
17	11	United Kingdom	74
22	12	France	71
25	13	Austria	69
25	13	Ireland	69
29	15	Cyprus	66
30	16	Spain	65
32	17	Estonia	64
33	18	Portugal	63
37	19	Slovenia	61
41	20	Poland	58
43	21	Malta	57
46	22	Hungary	55
48	23	Lithuania	54
54	24	Czech Republic	49
54	24	Latvia	49
62	26	Slovakia	46
66	27	Romania	44
72	28	Italy	42
75	29	Bulgaria	41
94	30	Greece	36

Figuur 25: Corruption Perception Index, Transparency 2012

Sinds eind jaren '90 probeert de Bulgaarse overheid streng op te treden tegen corruptie. Er zijn tal van wetten die corruptie verbieden. Zo is het aannemen van steekpenningen verboden en zijn er regels om het bestuur te regelen (Transparency, 2011). Deze wetten worden ook steeds aangepast om ze effectiever te laten zijn. Daarnaast is Bulgarije verdragspartij bij de *OECD Anti-Bribery Convention*. Het Bulgaarse Hof heeft in deze lijn besloten dat ook alle immateriële voordelen onder omkoping kunnen worden geschaard (Heimann en Gillian, 2012).

Het blijkt ook hier dat het voornemen bestaat; de wetten en instituten zijn er, maar de praktijk blijft achter. De handhaving van anti-corruptiewetgeving is onder de maat (Heimann en Gillian, 2012) en de financiering van publieke zaken blijft ondoorzichtig (Transparency, 2011).

Kwaliteit van de Bulgaarse staat

Het blijkt dat in Bulgarije weliswaar stappen gezet worden in de goede richting, maar dat de rechtsstaat in de praktijk niet krachtig genoeg blijkt te zijn. In de afgelopen jaren heeft Bulgarije door haar wetgeving een goed signaal afgegeven en door het toetreden tot de Europese Unie en het implementeren van diverse richtlijnen zijn er grote stappen gezet (OECD, 2010). De burgerlijke en politieke rechten zijn van een acceptabel niveau en op sommige terreinen blijken deze ook veel zin te hebben. Ook probeert men langzaam de regelgeving te vereenvoudigen, zodat deze beter na te leven is en transparanter wordt. Zo zijn de procedures voor het aanvragen van vergunningen of het betalen van belastingen vereenvoudigd. Wel gaat dit nog steeds beduidend ingewikkelder dan in de omringende landen (OECD, 2010).

In juni 2013 waren er grote demonstraties in Sofia. Ruim 10.000 burgers gingen de straten op, omdat zij genoeg hadden van grootschalige corruptie en sterke verwevenheid van verschillende processen. Het verschil tussen bedrijfsleven en criminaliteit is meestal slecht zichtbaar, de overheid laat zich door dergelijke groepen vaak misbruiken en de minister-president lijkt niet op eerlijke wijze de ministers aan te stellen (O'Brennan, 2013). Op 5 juli heeft de Bulgaarse president aangedrongen op nieuwe verkiezingen (NOS, 2013). De laatste verkiezingen waren van slechts twee maanden eerder. Deze politieke crisis toont aan dat er van echte politieke stabiliteit en een degelijke rechtsstaat in Bulgarije nog geen sprake is.

9. Analyse van rechtsstatelijkheid en groei

Inleiding

Verderop zal worden gekeken in hoeverre de theorie die in de secties hiervoor beschreven is, in de praktijk in de Europese Unie teruggezien wordt. Er zal een analyse getoond worden waarin te zien is in hoeverre de rechtsstatelijkheid de economische groei bevordert. Dat zorgt ervoor dat er betere conclusies getrokken kunnen worden over de rechtsstatelijke en economische ontwikkeling van Bulgarije en in hoeverre een verbetering in rechtsstatelijkheid zou kunnen leiden tot hogere economische groei.

Hiervoor zal gebruik gemaakt worden van de *World Governance Indicators* van de *Worldbank*, aangezien deze indicatoren beschikbaar zijn vanaf 1996 en het geaggregeerde indicatoren zijn. Dit zorgt ervoor dat het mogelijk is om twee perioden te analyseren, namelijk van 1990 tot en met 2000 en van 2001 tot en met 2011. De eerste periode is na de val van het communisme en de opkomst van het kapitalisme. Ook is in die periode de Euro nog niet ingevoegd en waren de landen uit de huidige Eurozone min of meer soeverein. De tweede periode bevat de Eurocrisis van 2009 en geeft informatie over de Oost-Europese landen die tot de Europese Unie zijn toegetreden. Daarmee is die periode wezenlijk anders.

Er zal gekeken worden in hoeverre de reële economische groei (gegevens van de *Worldbank*) wordt beïnvloed door de rechtsstatelijkheid, de effectiviteit van het overheidsbeleid en door de beheersing van corruptie. Deze indicatoren geven immers informatie over de vraagstukken waar Bulgarije voor

staat, het gebrek aan een krachtige rechtsstaat, het falen van de overheid om beleid te effectueren en sterke corruptie en omkoopgedrag. Deze zijn meetbaar door indices met een waarde tussen -2,5 (zeer slecht) en 2,5 (zeer goed).

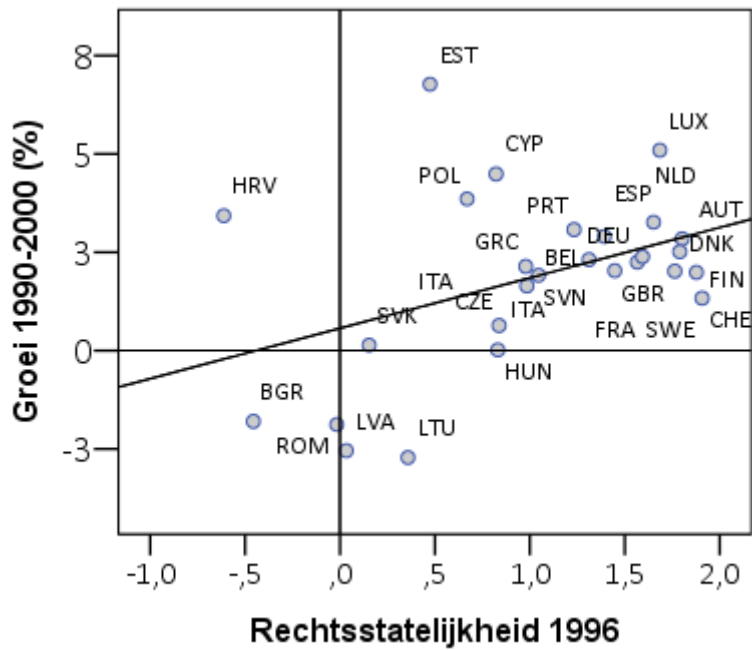
Over iedere periode wordt de gemiddelde reële groei in procent per jaar genomen en voor de indices zal de waarde in het midden van de periode genomen worden (1996 en 2005). Dit is gedaan aangezien de indices geen exacte waarde vertegenwoordigen, maar ook invulling geven aan de waarden van andere landen. Het is dan ook niet mogelijk om over de jaren heen een gemiddelde te nemen.

Bij deze analyse worden alle landen in de Europese Unie meegenomen, behalve Ierland en Malta, aangezien daar de benodigde data niet voor beschikbaar is. In de modellen wordt steeds naar één index per keer gekeken. De rechtsstatelijkheid, afwezigheid van corruptie en overheidseffectiviteit hangen alle drie sterk samen (steeds: $\rho^2 > 0,9$ met een overschrijdingskans van $p < 0,000$). Een combinatie van deze factoren leidt snel tot nietszeggende modellen die niet-significant zijn en waarin problemen van multicollineariteit optreden. Er zal steeds een significantieniveau van 5% aangehouden worden. De uitkomsten van de uitgevoerde regressies zijn te vinden in de bijlagen.

Analyse voor periode 1990-2000

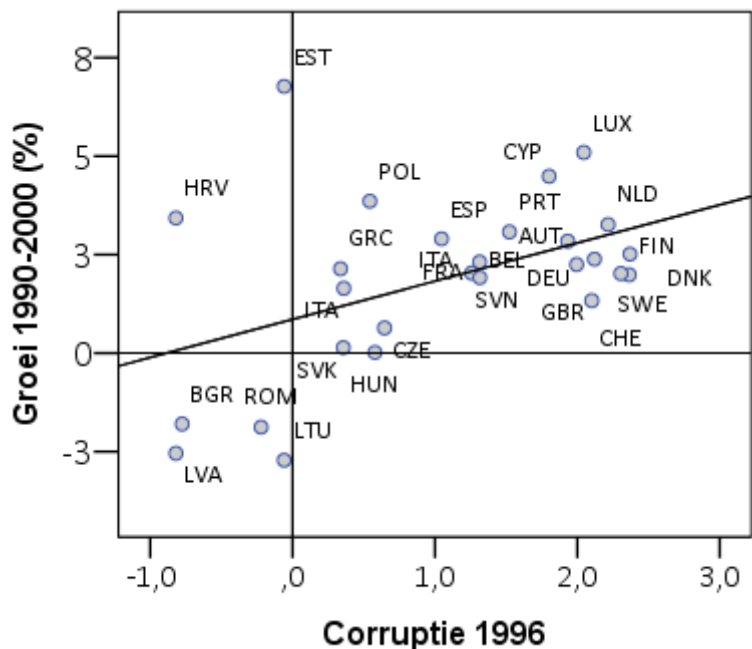
In de figuren 26, 27 en 28 zijn de waarden voor respectievelijk de rechtsstatelijkheid, de afwezigheid van corruptie en overheidseffectiviteit ten opzichte van de economische groei te zien. Deze grafieken suggereren een positief verband. Landen met een ontwikkelde rechtsstaat, weinig corruptie en een effectieve overheid weten duidelijk een gemiddeld hogere economische groei te bewerkstelligen. In deze periode staat Bulgarije ook steeds in de linkeronderhoek van de grafiek. De politieke staat van het land was immers niet goed en gemiddeld is de economie gekrompen.

Het model voor de rechtsstatelijkheid geeft aan dat rechtsstatelijkheid in deze periode inderdaad een significant positief effect heeft op de economische groei en dat een stijging van één punt op de index 1,3% meer economische groei oplevert. De verklaringskracht van dit model is echter slechts 17%. In *figuur 26* is ook duidelijk te zien dat de regressielijn niet de hele economische groei kan verklaren en dat de spreiding erg groot is.

Figuur 26: Spreidingsdiagram - Rechtsstatelijkheid met regressielijn voor 1990-2000

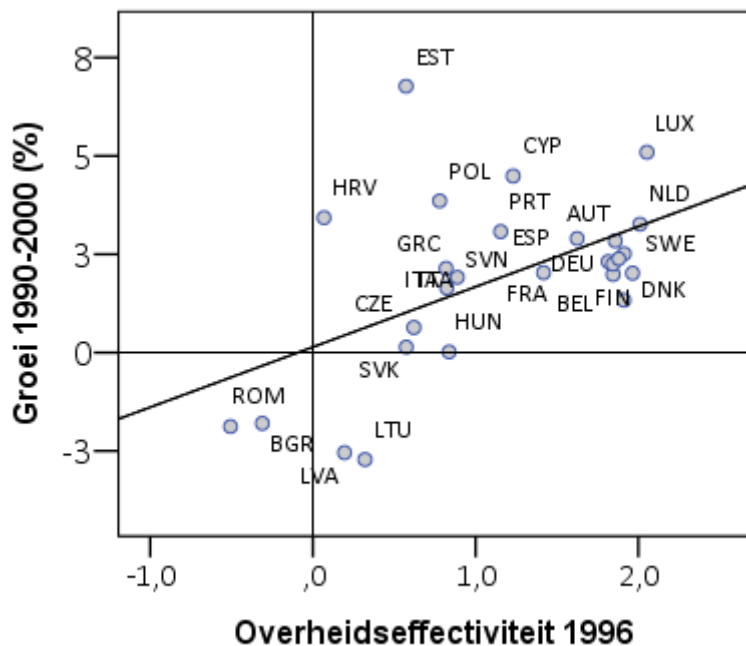
Het model voor het effect van corruptie (*figuur 27*) geeft een vergelijkbaar beeld. Het effect is significant positief en ook hier levert een afname van de corruptie van één punt ongeveer 1% extra economische groei op. De spreiding van dit model is echter kleiner, het effect van corruptie lijkt dan ook sterker, al zou dit ook kunnen komen door de schaalverdeling van de twee indices.

Figuur 27: Spreidingsdiagram - Corruptie met regressielijn voor 1990-2000

In *figuur 28* en het model voor overheidseffectiviteit is het positieve effect van een effectieve overheid op de economische groei is duidelijk te zien. Er is een sterk positieve relatie. 25% van de

verschillen in economische groei lijkt verklaard te kunnen worden aan de hand van het model met de overheidseffectiviteit.

Figuur 28: Spreidingsdiagram - Overheidseffectiviteit met regressielijn voor 1990-2000

Analyse voor periode 2001-2011

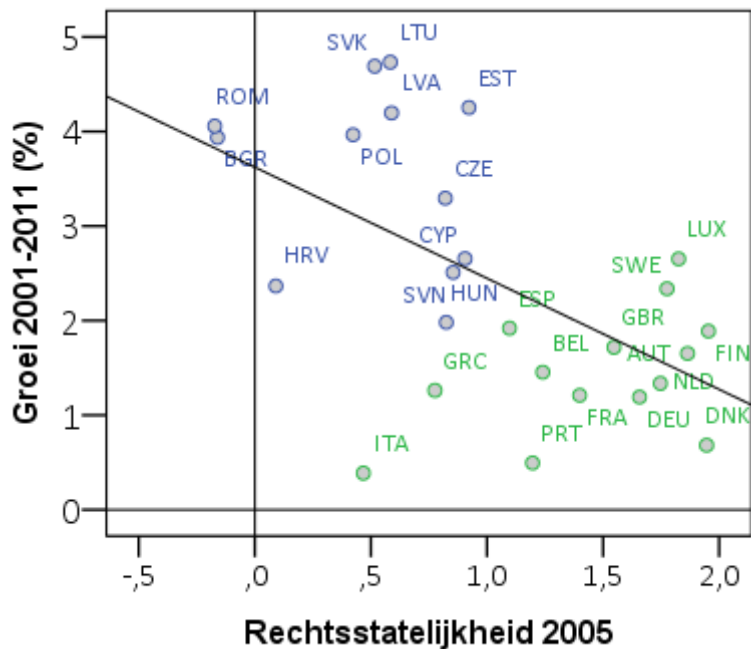
Voor de periode 2001-2011 is echter een ander beeld zichtbaar. In de figuren 29, 30 en 31 zijn de effecten van rechtsstatelijkheid, afwezigheid van corruptie en overheidseffectiviteit op de economische groei in het laatste decennium te zien. Dit effect is steeds negatief. Dit suggereert dan ook dat een grotere rechtsstatelijkheid, een daling van corruptie en een toename van de overheidseffectiviteit leidt tot een lagere economische groei.

Bij een betere blik op de grafieken blijkt er een duidelijke groepering te zijn tussen de landen die in deze periode zijn toegetreden tot de Europese Unie en de landen die voor 2000 al lidstaat waren. Aangezien het beleid van de Europese Unie is om de nieuwe lidstaten te stimuleren en te helpen bij een inhaalslag, is het logisch dat deze landen een sterkere prikkel hebben tot economische groei. Voor deze landen gaat er immers ook een nieuwe afzetmarkt open en wordt er veel nieuwe regelgeving geïmplementeerd. Het blijkt onjuist te zijn om de economische groei van deze landen één op één te vergelijken met die van de gevestigde lidstaten. Bulgarije zou immers ook een sterke groei-impuls krijgen van de Europese Unie (Vincelette, 2006).

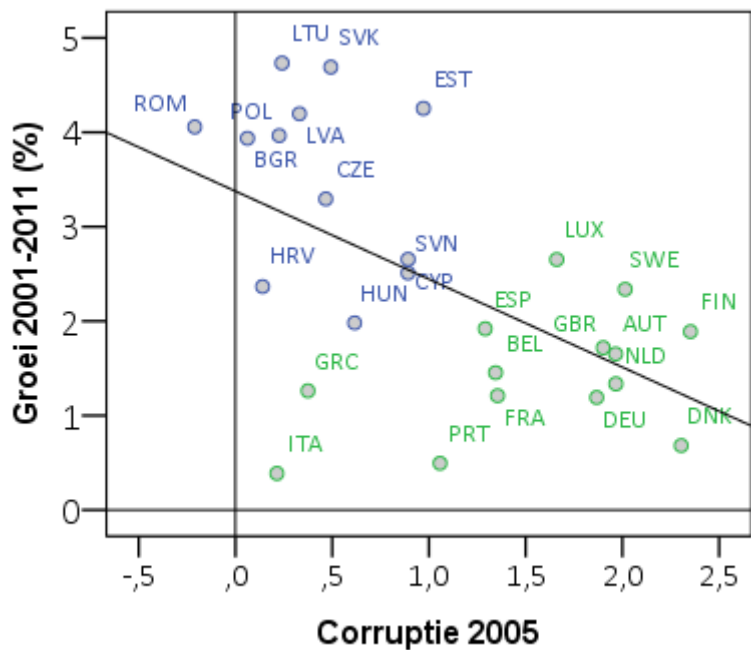
Daarom is in de modellen meegenomen of het land is toegetreden tot de Europese Unie vóór (in de grafieken te zien in groen) of na (in blauw) 2000. Aangezien er ook in de jaren voor de toetreding al sprake is van *catching-up*, is het gerechtvaardigd dit ook te doen voor landen die, net als Bulgarije, pas in 2007 zijn toegetreden. Immers, de Europese invloed begint al enkele jaren eerder.

Met dit onderscheid is te zien dat onder de oudere lidstaten inderdaad wederom een positieve relatie zichtbaar is tussen rechtsstatelijkheid, afwezigheid van corruptie en overheidseffectiviteit enerzijds en economische groei anderzijds. Dit effect blijkt voor de toetredende lidstaten echter niet goed te zien.

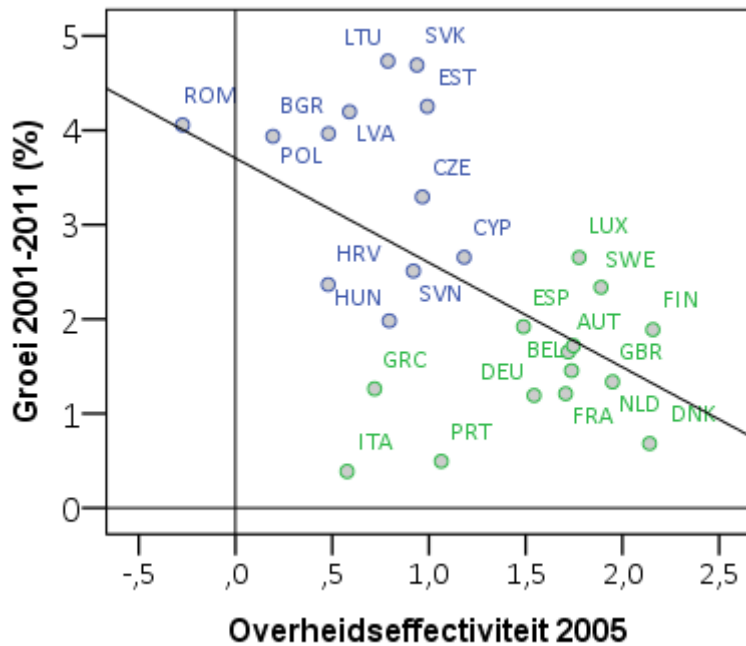
De modellen met daarin het effect van toetreding, van de indices en het onderlinge interactie-effect hebben met ongeveer 69% een behoorlijke verklaringskracht. Het blijkt echter dat deze verklaring gevonden wordt in het al dan niet toetreden tot de Europese Unie. De positieve relatie voor de bestaande lidstaten en de negatieve relatie voor de nieuwe lidstaten zijn in de drie modellen niet significant en de verschillen in economische groei moeten dan ook door andere zaken verklaard worden.

Figuur 29: Spreidingsdiagram - Rechtsstatelijkheid met regressielijn voor 2001-2011

Figuur 30: Spreidingsdiagram - Corruptie met regressielijn voor 2001-2011

Figuur 31: Spreidingsdiagram - Overheidseffectiviteit met regressielijn voor 2001-2011

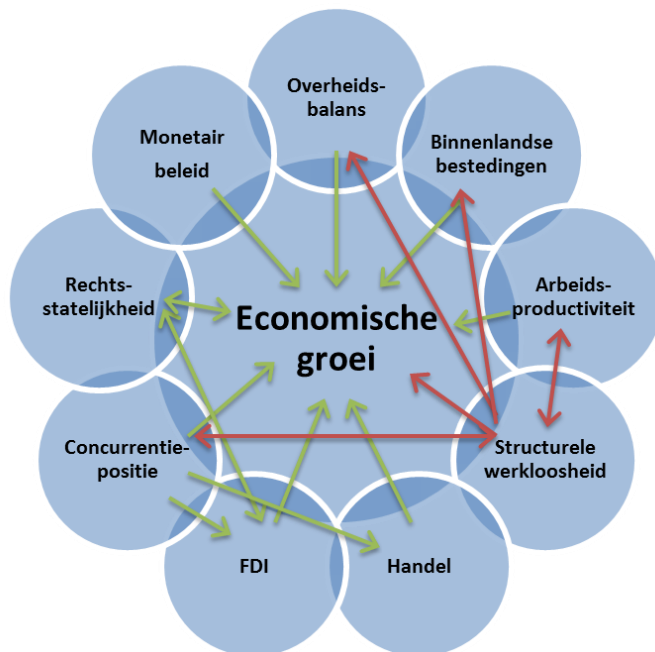
Conclusie van de analyse

Uit de gevonden modellen komt een tweeledig beeld naar voren. De eerste analyse bewijst een sterk positieve relatie tussen een effectieve, corruptievrije rechtsstaat en economische groei, terwijl de tweede analyse dit niet bevestigt.

Dat er in de eerste periode sprake is van een sterke correlatie, wil niet direct zeggen dat er ook causaliteit is. Landen waar het economisch goed gaat, kunnen landen zijn waar de staat aandacht kan hebben voor andere zaken, zoals rechtsstatelijkheid. Burgers kunnen dan effectiever vragen om meer invloed en ambtenaren genieten een goed inkomen en hebben daardoor minder prikkels om steekpenningen aan te nemen. Het is dan ook denkbaar dat de rechtsstatelijkheid of afwezigheid van corruptie niet de oorzaak is van economische groei, maar juist het gevolg. Ook is te zien in de grafieken dat de spreiding onder de landen toch behoorlijk groot is, wat ervoor zorgt dat er tal van belangrijkere factoren zouden zijn; de rechtsstaat als sterke motor voor economische groei is daarmee niet overtuigend bewezen.

10. Conclusie en aanbevelingen

De Bulgaarse economie is er één is met twee gezichten. Aan de ene kant is het een economie met potentie, aan de andere kant is het een economie met een geschiedenis die veelal remmend werkt. In *figuur 32* staan de relaties afgebeeld tussen de verschillende concepten die in deze beschouwing van belang zijn.

Figuur 32: Overzicht met relaties uit het voorafgaande

De kracht van de Bulgaarse economie blijkt uit de hoge groeicijfers van de afgelopen jaren. Het is duidelijk dat op macro-economisch niveau de economie potentie heeft. Het toetreden tot de Europese Unie heeft dit vervolgens versterkt. Het monetair beleid is dankzij de koppeling van de Lev aan de Duitse Mark (en later aan de Euro) effectief en stimulerend. Daarnaast heeft de overheid geleerd hoe ze haar uitgaven moet financieren. Dit heeft er toe geleid dat er veel vreemd kapitaal het land is binnen gekomen. Wat dat betreft bevindt Bulgarije zich in een goede uitgangspositie.

Aan de andere kant blijkt dat de arbeidsmarkt kampt met een grote inflexibiliteit en dat de internationale concurrentiepositie niet sterk is. Hoewel na de Europese crisis van 2009 de economie weer aantrekt, blijft de arbeidsmarkt achter. Hier wordt duidelijk dat er een discrepantie is tussen de vraag naar arbeid en het aanbod daarvan, hoe mensen gedemotiveerd zijn of worden en hoe de overheid niet in staat is om de arbeidsmarkt weer te laten groeien. Het gevolg hiervan is dat burgers het land verlaten en de binnenlandse bestedingen achteruitgaan, waardoor de economische groei uiteindelijk toch afgeremd wordt. Ook zorgt het ervoor dat de internationale positie van Bulgarije zwak blijft. Door de staatsinrichting en de stijgende reële arbeidskosten per eenheid product is het land maar matig concurrerend. De instroom van vreemd kapitaal is langzaam afgenomen. Om dit te veranderen, moet de arbeidsregulering worden versoepeld door bijvoorbeeld het ontslagrecht en de regels voor tijdelijke contracten en minimumlonen te vereenvoudigen. Daarnaast is het van groot belang dat mensen accepteren dat er een verschuiving van behoeften plaatsvindt. Oude arbeidsplaatsen komen niet terug en het nieuwe werk is anders, zowel geografisch als inhoudelijk.

Het blijkt dat de buitenlandse investeringen een kans zijn. Het feit dat deze bedrijven geen Bulgaren eindverantwoordelijk maken, toont aan dat er op een andere manier gewerkt moet gaan worden.

Er zal in Bulgarije dan ook verder veranderd moeten worden. Eén van de stimulantia van de economie, de export van productiegoederen, staat onder druk. De concurrentiepositie wordt immers slechter, de reële arbeidskosten per eenheid product stijgen en langzaam worden er minder winstgevendende producten geëxporteerd. Wanneer de structurele werkloosheid daalt en de productiviteit blijft groeien door innovatie, kan Bulgarije haar exportpositie weer versterken en de mogelijkheden die de Europese Unie biedt op het gebied van handel en *foreign direct investment* ten volle benutten.

Een ander groot probleem is de rechtsstatelijkheid. Bulgarije loopt daarin achter en het blijkt dat het land er last van heeft dat de overheid niet effectief kan optreden en dat de processen in het land niet eerlijk en transparant verlopen. Het is absoluut niet de enige oorzaak waardoor Bulgarije zich niet sterk weet te profileren in Europa. Toch speelt het mee, zowel als oorzaak, maar ook als symptoom van het echte probleem: de mentaliteit van de mensen en het gebrek aan een krachtige arbeidsmarkt. Er kan immers tal van stimulerend beleid zijn, maar wanneer het beleid niet effectief is, is het vruchteloos. Om te zorgen dat er sprake blijft van *foreign direct investment*, sterk Bulgaars ondernemerschap en volle profijt van de Europese Unie, is het belangrijk dat op nationaal niveau het beleid effectief en eerlijk is. Daarbij is corruptie een factor die remmend werkt.

In de analyse is deze gedachte getoetst aan de situatie in Europa van de afgelopen twintig jaar. Voor de periode 1990-2000 wordt het positieve verband tussen rechtsstatelijkheid en economische groei bewezen. In de tweede periode blijkt dit verband minder duidelijk te zijn. Het effect van rechtsstatelijkheid op economische groei lijkt zelfs negatief. Of de landen in deze periode zijn toegetreden tot de Europese Unie, blijkt een factor te zijn die sterker weegt dan de rechtsstatelijkheid. Het moment van toetreden illustreert een tweedeling in de landen op het gebied van staatsinrichting, grootte en ontwikkeling van de economie en de internationale handel. De toetreding is een belangrijke factor voor de nieuwe lidstaten, waardoor ze een sterke economische groei konden doormaken. De Europese Unie zorgde immers voor veel vernieuwing, zoals een verandering van denken, instroom van kapitaal, betere regelgeving en nieuwe handelspartners, die leidden tot meer economische groei.

Het positieve effect van rechtsstatelijkheid is in deze periode niet langer significant en onomstotelijk bewezen. Het effect is weliswaar aannemelijk gemaakt en er zijn verschillende studies waaruit blijkt dat rechtsstatelijkheid stimulerend kan werken, maar deze analyse bewijst dit niet op onbetwistbare wijze. De conclusie van deze analyse is dan ook dat rechtsstatelijkheid, effectief overheidsbeleid en de afwezigheid van corruptie wel belangrijk zijn en faciliterend kunnen werken voor economische groei, maar dat het niet de enige bepalende factoren zijn en dat daarmee het effect van een grotere rechtsstatelijkheid niet per definitie een grotere economische groei is.

Evenmin is het bewezen dat de correlatie die vaak wordt gezien tussen rechtsstatelijkheid en economische groei ook daadwerkelijk causaliteit is. De causaliteit klinkt plausibel; het beeld dat Bulgarije een corrupt land is, klopt weliswaar en het is ook waar dat de laatste jaren de groei van de arbeidsmarkt en de economie moeizaam verloopt, maar dat wil niet zeggen dat de corruptie de oorzaak is van de moeilijke groei. Er is eerder sprake van een wisselwerking. De theorie werkt twee kanten op. De lastige economische situatie is immers ook een prikkel voor ambtenaren om

steekpenningen te accepteren. De situatie maakt dat wetgeving niet snel effectief is; de overheid verliest vertrouwen bij de burger, die tegen het beleid in opstand komt en het beleid ook niet al te serieus zal nemen.

Uit de analyse blijkt dan ook dat als Bulgarije de sterke groei weer op wil pakken en haar concurrentiepositie in Europa wil behouden en versterken, gezorgd zal moeten worden voor een holistische aanpak. Er moet een daadkrachtige overheid zijn, die door haar burgers serieus genomen wordt en die hen vervolgens op een eerlijke en transparante wijze behandelt. Daarnaast zullen er stappen gezet moeten worden op de arbeidsmarkt. De structurele werkloosheid moet afnemen en dit kan niet anders dan door een verandering van denken door de burgers en de overheid.

Bijlage 1: Referentielijst

- Agrast, M., Botero, J., Martinez, J., Ponce, A. en Pratt, C. 2013. *WJP rule of law index 2012-2013*. Washington, D.C.: The World Justice Project.
- Andres, L., Guasch, J. L. en Straub, S. 2008. Does regulation and institutional design matter for infrastructure sector performance?, *Corruption, development and institutional design*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Asenova, V. 2009. *Institutional determinants of foreign direct investment: The cases of Bulgaria and Turkey*. M.A. thesis, Erasmus University Rotterdam.
- Balcerowicz, L. 2009. Institutional change after socialism and the rule of law, *Hague Journal on the Rule of Law* 1: 215-240.
- Bobirca A., Miclaus, P. G., Ungureanu, S., en Lupu, R. 2008. International services trade patterns and specialization potential: A comparative assessment, *Annals of the University of Oradea* 1:49-54.
- Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. 2012. *Bulgaria 2012 human rights report*. U.S. Department of State.
- Dam, K. W. 2006. *The law-growth nexus: The rule of law and economic development*. Washington, D.C.: The Brookings Institution.
- Dobrinsky, R. 2000. The transition crisis in Bulgaria, *Cambridge Journal of Economics* 24: 581-602.
- Dworkin, R. M. 1977. *Taking rights seriously*. Cambridge: Harvard University Press.
- European Commission. 2013. *European economic forecast: Winter 2013*. European Union.
- Giatzidis, E. 2002. *An introduction to post-communist Bulgaria: Political, economic and social transformations*. Manchester: Manchester University Press.
- Goev, V., Boshnakov, B. en Tosheva, E. (2011). Foreign direct investments in Bulgaria: Main results of foreign investors surveys, *Scientific Annals of the Alexandru Ioan Cuza University of Iasi* 58: 387-410.
- Gulde, A. M. 1999. *The role of the currency board in Bulgaria's stabilization*. International Monetary Fund.
- Haan, J. 1997. The European Central Bank: Independence, accountability and strategy, *Public Choice* 93: 395-426.
- Haggard, S. en Tiede, L. 2011. The rule of law and economic growth: Where are we? *World Development* 39: 673-685.
- Heimann, F. en Gillian, D. 2012. *Country enforcement of the OECD anti-bribery convention progress report*. Transparency International.
- Hobbes, T. 2000. *Leviathan: Thomas Hobbes*. Charlottesville: InteLex.

- IMF. 2007. *Bulgaria: Selected issues*. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- IMF. 2012. *Bulgaria: 2012 article IV consultation*. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- Ivanov, S. en Webster, C. 2010. Decomposition of economic growth in Bulgaria by industry, *Journal of Economic Studies* 37: 219-227.
- Mitra, P. 2012. *Productivity growth and structural reform in Bulgaria*. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- Mo, P. H. 2001. Corruption and economic growth, *Journal of Comparative Economics* 29: 66-79.
- Nabli, M. K. 2008. Democracy for better governance and higher economic growth in the Middle East and North Africa region?, *Corruption, development and institutional design*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Nenovsky, N., Tochkov, K. en Turcu, C. 2013. Monetary regimes, economic stability, and EU accession: Comparing Bulgaria and Romania, *Communist and Post-Communist Studies* 46: 13-23.
- NOS. 2013. "Verkiezingen uitweg voor Bulgarije", *NOS*, 5 juli, <http://nos.nl/artikel/526388-verkiezingen-uitweg-voor-bulgarije.html> (gedownload op 10 juli 2013).
- O'Brennan, J. 2013. "The spirit of protest in brazil and turkey has now swept into Bulgaria" *The Guardian*, 25 juni, <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2013/jun/25/turkey-brazil-bulgaria-protest> (gedownload op 10 juli 2013).
- OECD. 2010. *Investment reform index 2010*. OECD Publishing.
- OECD. 2012. *International migration outlook 2012*. OECD Publishing.
- Raz, J. 1979. *The authority of law: Essays on law and morality*. Oxford: Clarendon Press.
- Roland, G. 2008. A portrait of the chinese entrepreneur, *Corruption, development and institutional design*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Rutkowski, J. 2003. *Why is unemployment so high in Bulgaria?* Washington D.C.: The World Bank.
- Taipale, S., Selander, K., Anttila, T. en Nätti, J. 2011. Work engagement in eight European countries, *International Journal of Sociology and Social Policy* 31: 486-504.
- Transparency. 2011. *National integrity system assessment Bulgaria*. Transparency International.
- Tzvetkova, M. 2008. Aspects of the evolution of extra-legal protection in Bulgaria (1989–1999), *Trends in Organized Crime*, 11: 326-351.
- Vincelette, G. A. 2006. *Untangling the maze of european union funds to Bulgaria*. Washington, D.C.: The World Bank.

Bijlage 2: Lijst met figuren

<i>Figuur 1: Reële GDP groei Bulgarije (%), Worldbank</i>	4
<i>Figuur 2: Inflatie Bulgarije (%), log-schaal, Worldbank</i>	4
<i>Figuur 3: Reële GDP Groei van diverse EU-landen (%), Worldbank</i>	5
<i>Figuur 4: Begrotingstekort Bulgarije (% van het GDP), Worldbank</i>	5
<i>Figuur 5: Inflatie (%), Worldbank</i> <i>Figuur 6: GDP groei (%), Worldbank</i>	6
<i>Figuur 7: Jaarlijkse groei van de Bulgaarse Import en Export (%), Worldbank</i>	8
<i>Figuur 8: Onderverdeling in sectoren (%), Worldbank 2010</i>	8
<i>Figuur 9: Werkloosheid Bulgarije (%), Worldbank</i>	9
<i>Figuur 10: Netto participatiegraat Bulgarije (%), Worldbank</i>	9
<i>Figuur 11: Werkloosheid in Europa (%), Worldbank</i>	9
<i>Figuur 12: Netto participatiegraat in de EU (%), Worldbank</i>	10
<i>Figuur 13: Langetermijn werkloosheid in 2012 (% van totale werkloosheid), Worldbank</i>	11
<i>Figuur 14: Arbeidsproductiviteit in 2012 (Reële GDP per gewerkt uur), Eurostat</i>	12
<i>Figuur 15: Groei van de arbeidsproductiviteit in Bulgarije en Europa, Eurostat</i>	12
<i>Figuur 16: Groei reële lonen per eenheid product in Bulgarije en EU (%), Eurostat</i>	13
<i>Figuur 17: GDP per werknemer (constant 1990 PPP \$), Worldbank</i>	14
<i>Figuur 18: Global Competitiveness Index (1: slecht, 7: goed) met wereldrangnummer, World Economic Forum</i>	15
<i>Figuur 19: Totale waarde van export (USD), Worldbank</i>	15
<i>Figuur 20: Opbouw van de goederenexport (% van de totale goederenexport), Worldbank</i>	16
<i>Figuur 21: Instroom van FDI (% van het GDP), Worldbank</i>	17
<i>Figuur 22: Groei reële GDP China (%), Worldbank</i>	21
<i>Figuur 23: Global Competitiveness Index (1: slechtst, 7: best) van China, World Economic Forum</i>	23
<i>Figuur 24: Rule of Law indices (0: slechtst, 1: best), World Justice Project 2012</i>	25
<i>Figuur 25: Corruption Perception Index, Transparency 2012</i>	26
<i>Figuur 26: Spreidingsdiagram - Rechtsstatelijkheid met regressielijn voor 1990-2000</i>	29
<i>Figuur 27: Spreidingsdiagram - Corruptie met regressielijn voor 1990-2000</i>	29
<i>Figuur 28: Spreidingsdiagram - Overheidseffectiviteit met regressielijn voor 1990-2000</i>	30
<i>Figuur 29: Spreidingsdiagram - Rechtsstatelijkheid met regressielijn voor 2001-2011</i>	31
<i>Figuur 30: Spreidingsdiagram - Corruptie met regressielijn voor 2001-2011</i>	31
<i>Figuur 31: Spreidingsdiagram - Overheidseffectiviteit met regressielijn voor 2001-2011</i>	32
<i>Figuur 32: Overzicht met relaties uit het voorafgaande</i>	33

Bijlage 3: SPSS-uitvoer voor regressiemodellen

1. Rechtsstatelijkheid 1990-2000

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,570	,689		,827	,416
	Rechtsstatelijkheid 1996	1,281	,559	,416	2,291	,031

- a. Dependent Variable: Groei 1990-2000 (%)
 b. R Squared = ,173 (Adjusted R Squared = ,140)

2. Corruptie 1990-2000

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,860	,553		1,555	,132
	Corruptie 1996	,969	,379	,455	2,555	,017

- a. Dependent Variable: Groei 1990-2000 (%)
 b. R Squared = ,207 (Adjusted R Squared = ,175)

3. Overheidseffectiviteit 1990-2000

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,144	,673		,214	,833
	Overheidseffectiviteit 1996	1,531	,499	,523	3,066	,005

- a. Dependent Variable: Groei 1990-2000 (%)
 b. R Squared = ,273 (Adjusted R Squared = ,244)

4. Rechtsstatelijkheid 2001-2011

Parameter Estimates

Dependent Variable: Groei 2001-2011 (%)

Parameter	B	Std. Error	t	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Intercept	,436	,733	,595	,558	-1,084	1,956
[NieuwInEU=JA]	3,411	,827	4,124	,000	1,695	5,126
[NieuwInEU=NEE]	0 ^a
RuleofLaw2005	,687	,480	1,433	,166	-,307	1,682
[NieuwInEU=JA] *	-1,255	,766	-1,640	,115	-2,843	,332
RuleofLaw2005						
[NieuwInEU=NEE] *	0 ^a
RuleofLaw2005						

- a. This parameter is set to zero because it is redundant.
 b. R Squared = ,691 (Adjusted R Squared = ,649)

5. Corruptie 2001-2011

Parameter Estimates

Dependent Variable: Groei 2001-2011 (%)

Parameter	B	Std. Error	t	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Intercept	,774	,555	1,395	,177	-,376	1,924
[NieuwInEU=JA]	3,138	,659	4,762	,000	1,771	4,504
[NieuwInEU=NEE]	0 ^a
Corruptie2005	,432	,332	1,301	,207	-,256	1,120
[NieuwInEU=JA] *	-1,271	,725	-1,754	,093	-2,774	,231
Corruptie2005						
[NieuwInEU=NEE] *	0 ^a
Corruptie2005						

- a. This parameter is set to zero because it is redundant.
 b. R Squared = ,696 (Adjusted R Squared = ,655)

6. Overheidseffectiviteit 2001-2011

Parameter Estimates

Dependent Variable: Groei 2001-2011 (%)

Parameter	B	Std. Error	t	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Intercept	,382	,752	,508	,617	-1,177	1,941
[NieuwInEU=JA]	3,499	,879	3,980	,001	1,676	5,323
[NieuwInEU=NEE]	0 ^a
Effectiviteit2005	,668	,455	1,469	,156	-,275	1,611
[NieuwInEU=JA] *	-1,157	,743	-1,557	,134	-2,698	,384
Effectiviteit2005						
[NieuwInEU=NEE] *	0 ^a
Effectiviteit2005						

- a. This parameter is set to zero because it is redundant.
 b. R Squared = ,689 (Adjusted R Squared = ,647)